

Spreken over de Koning



Driestar hogeschool



BOND VAN HERVORMDE
ZONDAGSSCHOLEN
op gereformeerde grondslag

Theologische Universiteit  Apeldoorn

Margreet van den Berg, dr. Janneke de Jong & drs.
Eefje van de Werfhorst, prof. dr. M.J. Kater, dr. M.
Klaassen, drs. Laurens Snoek

Sprekens over de Koning – Begrijpelijk opvoeden in
gezin, kerk en op school

© B.V. Uitgeverij De Banier, Apeldoorn 2017

Omslagillustratie: iStock

Binnenillustraties: Klaas Roos

Omslagontwerp en vormgeving: Albert Bloemert

ISBN: 978 94 0290 4918

C-NUR: 746-030

www.debanier.nl

www.evangeliestek.nl

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand,
of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze,
hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, op-
namen of op welke andere wijze dan ook, zonder voor-
afgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Spreeken over **DE KONING**

Begrijpelijk opvoeden in gezin,
kerk en op school

prof. dr. M.J. Kater, dr. M. Klaassen,
drs. Eefje van de Werfhorst en
dr. Janneke de Jong-Slagman,
Margreet van den Berg-van Brenk,
drs. Laurens Snoek



de Banier
uitgeverij

Inhoud

Vooraf	6
<i>Woorden van welkom</i>	
Liesbeth van Klinken-Rijneveld	
Hoofdstuk 1. Grote woorden	8
<i>over een Koning Die niet te groot is voor kinderen</i>	
prof. dr. M.J. Kater	
Hoofdstuk 2. Verbondswoord	27
<i>bij het onderwijs aan kinderen in de Bijbel</i>	
dr. M. Klaassen	
Hoofdstuk 3. Woorden die kinderen begrijpen	47
<i>en zinnen die te moeilijk zijn</i>	
dr. Janneke de Jong en drs. Eefje van de Werfhorst	
Hoofdstuk 4. Woorden die dichtbij komen	69
<i>en een kinderleven dat op de Koning gericht moet worden</i>	
Margreet van den Berg-van Brenk	
Hoofdstuk 5. Woorden om te zingen	88
<i>die recht doen aan de Koning en aan het kinderhart</i>	
drs. Laurens Snoek	
Leestips	108
Personalia	114

Vooraf

Woorden van welkom

Deze bundel is een vervolg op *Kinderen voor de Koning* en wil een praktische handreiking zijn voor ouders, kinderwerkers en leerkrachten bij het spreken over de Koning. Wat is er mooier dan met kinderen te delen Wie de Heere is? Kinderen zijn ontvankelijk en het is Zijn liefde die ons drijft wanneer we Hem hebben leren kennen. Namens God mogen we kinderen laten weten dat ze welkom zijn bij Hem.

Maar ... wat is er moeilijker? God is zo onbevattelijk, Zijn waarheid is zo omvattend en Zijn Evangelie is zo niet-naar-de-mens. Hoe kunnen we goed over de Koning spreken? We zoeken naar woorden. We proberen soms maar wat. We voelen ons onvoldaan, omdat we de diepte van de dingen niet kunnen uitdrukken.

We lopen aan tegen de onwil en de onmacht die er ook in het kinderhart leeft om zich werkelijk over te geven aan de Heere, om in te zien hoe ellendig het is zonder God. Met onze woorden kunnen we hun hart niet veranderen. Alleen Gods Geest kan dat. Hoe meer ernst we maken met het spreken over de Koning, hoe nadrukkelijker we dat merken.

Maar tegelijk vragen we ons af of onze woorden het hart van de kinderen wel hebben bereikt en, nog veel basaler, of ze wel begrijpen wat we zeggen en zingen. We zoeken naar goede Bijbelse middelen. We doen ons best om eenvoudig te zijn en ons aan te passen aan het niveau van het kind. Dat vraagt creativiteit en inlevingsvermogen. We proberen gelegenheden te creëren om met kinderen te praten en

te checken of ze begrijpen wat we vertellen of (voor)lezen. En als we zo zoeken naar het niveau en het hart van kinderen als we met hen praten en zingen, dringt een nieuwe vraag zich op: doen we God wel recht met de eenvoud van onze woorden? Halen we Hem niet naar beneden? Past het nog bij de Koning en Zijn Woord hoe we over Hem spreken of zingen?

Spreken over de Koning is een reactie op vragen die opvoeders vaak bij Evangeliestek neerleggen. De bundel is verschenen bij het symposium Kind & Geloof 2017. Iedereen die het bijzondere voorrecht heeft om met kinderen te spreken over de Koning, loopt tegen deze vragen aan. Of dat nu thuis is, op school of in de kerk.

Maar voor God zijn kinderen niet te klein, ondanks Zijn grootheid. Jezus omhelsde de kinderen. We mogen kinderen bij Hem brengen om door Hem gezegend te worden. En Hij zal hen niet afwijzen omdat ze te weinig weten, dingen verkeerd begrijpen of nog niet bewust geloven. Hij staat klaar om hen te verwelkomen!

En tegen opvoeders die zich klein voelen bij zoveel vragen, zegt Hij ook: 'Komt tot Mij!' (Mattheüs 11:28). Zonder Hem kunnen wij immers niets doen, maar als we in Hem blijven, dragen we veel vrucht, volgens Zijn belofte in Johannes 15:5. De vrucht is niet zozeer het gevolg van onze vaardigheid in het spreken op kinderniveau, als wel van onze verbondenheid met de Heere Jezus.

Laten zo veel kinderen bij de Heere worden gebracht door opvoeders die hun verantwoordelijkheid in afhankelijkheid van Hem op zich nemen

Liesbeth van Klinken-Rijneveld
Projectmedewerker Evangeliestek

Hoofdstuk 1

Grote woorden

over een Koning Die niet te groot is voor kinderen

prof. dr. M.J. Kater

Zijn onze kinderen te jong om in een huis te wonen? Om een thuis te hebben? Het antwoord op deze vraag is – mag ik hopen – ontkennend. Natuurlijk zijn onze kinderen niet te jong om in een huis te wonen. Als ik tegen zou werpen dat ze nog geen verstand hebben van elektriciteit, dat ze geen zicht hebben op hoe een huis gebouwd is, niet inzien wat het kost om in een huis te wonen en dat ze dáárom niet geschikt zijn om een eigen thuis te hebben in een huis, dan zou dat dwaas zijn. Dan zou de conclusie moeten zijn dat ik eerst mijn kinderen moet gaan uitleggen wat een huis is, dat ze begrijpen hoe het huis in elkaar zit, voordat ze erin mogen wonen.

Als de Schrift nu eens zo'n woning is, een wereld om in te verkeren en thuis te zijn. Naast andere beelden voor de Bijbel (brief van God, stem van de goede Herder) lijkt me dit beeld zeker van toepassing. 'Eén ding heb ik van den HEERE begeerd, dat zal ik zoeken: dat ik al de dagen mijns levens mocht wonen in het huis des HEEREN, om de lieflijkheid des HEEREN te aanschouwen, en te onderzoeken in Zijn tempel' (Psalm 27:4). Zoals een huis ingewijd wordt (Deuteronomium 20:5) en

de tempel ingewijd werd (1 Koningen 8:63), is het de taak van wijze opvoeders om een kind in te wijden. 'Leer den jongen de eerste beginselen naar den eis zijns wegs ...' (Spreuken 22:6). Hetzelfde werkwoord dat gebruikt wordt bij het inwijden van een huis en van de tempel wordt hier gebruikt in het kader van de opvoeding. Dit trainen, dit oefenen, heeft dus het karakter van inwijden. Het inwijden in het ABC van het geloof door middel van de opvoeding heeft de bedoeling om het 'huis van het Woord' tot een thuis te maken. Zó worden onze kinderen ingewijd.

Hierbij moeten we natuurlijk afdalen naar het niveau van het kind. Maar kan dat wel zonder dat we God daarmee ook naar beneden halen? Als we aan deze afdaling beginnen, moeten we daarom goed letten op de markeringen

EN DAAROM IS HET
DISPENSATIONALISME
EEN DWALING!

WAT EEN RIJKE
TROOST, HË?



langs de weg. Er zijn theologische grenzen die we in acht moeten nemen, willen we niet van de weg af raken en in het ravijn terechtkomen. Dit hoofdstuk wil deze markeringen aangeven en ons helpen om de weg naar het thuis van het Woord voor onze kinderen veilig te bewandelen.

Vijf Bijbelse richtlijnen voor het spreken over God met kinderen:

1. Erken dat Gods werk niet afhangt van jouw woorden of het begrip van het kind.
2. Bedenk dat God het kleine en onwijze kiest boven het grote en geleerde.
3. Versimpel God nooit.
4. Laat je leiden door God, Die Zichzelf aan ons niveau aanpast.
5. Blijf je ervan bewust dat God altijd groter is dan ons spreken.

1. Onze God heeft onze woorden niet nodig en evenmin onze oren

Het bevrijdende Evangelie, ook voor de opvoeding van onze kinderen, is dat de HEERE ons als 'zender' niet nodig heeft om hun hart te bereiken. Het woord 'zender' wordt in communicatietheorieën gebruikt voor iemand die bewust kennis overdraagt met woorden. De praktijk wijst uit dat het niet-intentionele leren zeker zo belangrijk is. Ook in dat opzicht heeft de HEERE ons niet nodig. Evenmin moet de HEERE wachten tot de 'ontvanger' in onze kinderen op orde is. Bij 'ontvanger' wordt doorgaans

gedacht aan het begrip van een kind, het verstand dat begrijpt wat gezegd wordt.

Misschien zijn we remonstrantser dan we denken. Bijvoorbeeld door te denken dat onze kinderen pas werkelijk tot geloof kunnen komen vanaf een bepaalde leeftijd. Juist het besef dat onze kinderen wedergeboorte nodig hebben, doet ons beseffen dat wij niets bij kunnen dragen en dat we dat ook niet hoeven te doen. De HEERE heeft onze woorden niet nodig. En evenmin de oren, het verstand en het inzicht van onze kinderen.

Dit is een eerste principieel markeringspunt als we nadenken over het spreken over God in de opvoeding. Om nog even op het beeld van een woning terug te komen: het binnenbrengen van onze kinderen in het 'huis van het Woord' is het werk van de Geest. Binnenshuis zal Hij dan inwijden in de geheimen van de vergeving van zonden en de vernieuwing van ons leven. Dat heeft Hij beloofd te willen doen aan kinderen des toorns, die in het rijk van God niet kunnen komen zonder wedergeboorte. Als dit voorop mag staan, is het vervolgens nuttig en noodzakelijk te bedenken dat onze God wel werkt *door middel van* de opvoeding. Maar dan dienen we bij 'praten met onze kinderen', zeker wanneer ze nog heel jong zijn, helder te hebben dat dit 'praten' een heel ander karakter heeft en veel meer is dan slechts een begripsmatige uitleg van bijvoorbeeld de eigenschappen van God. Het gaat erom dat onze kinderen ervaren dat we God eren. We prijzen Hem terwijl we over Hem spreken. Dat hoort onlosmakelijk bij elkaar.

De geschiedenis van het woord *theologie* laat die verbinding tussen 'spreken over God' en lofprijzing mooi zien. De eerste christenen hadden een zekere huiver om het

woord *theologeïn* (beoefenen van theologie, theologiseren) te gebruiken. Waarom? Het woord *theologie* neemt ons mee naar wat dichters en zangers deden in de antieke Griekse cultuur en in de cultussen van de diverse goden. Ze prezen de goden en vertelden hun verhalen vaak binnen een muzikale context in een feestelijke stemming. Zeg maar zoals de liedjeszanger die wij kennen uit de middeleeuwse geschiedenis. Het werkwoord *theologeïn* (theologiseren) was sterk verwant met *hymneïn* en daar herkennen we ons woord hymne of gezang in.

Aanvankelijk was het dus de taak van een theoloog om op een lofprijzende manier de christelijke boodschap te vertolken en dan vooral Wie God in Christus is. Het is daarom niet vreemd dat theologie sterk verbonden was met de eredienst van de gemeente. Met name in het Westen heeft – anders dan in het Oosten – de theologie een meer schools karakter gekregen in de vorm van een academische, wetenschappelijke theologie waarbij allerlei uitspraken over God werden besproken, gewikt en gewogen en zo in woorden gegoten. Het disputeren ging het mediteren soms overheersen of het werden gescheiden werelden.

Nu is het kortzichtig om meteen de ene of andere ontwikkeling aan de kant te willen schuiven. Wél lijkt het me in het licht van de geschiedenis goed om het element van het (lof)zingen als vorm van overdracht nadrukkelijk mee te nemen. Een wetenschappelijke theologische opleiding waarin dit ontbreekt, ontbeert iets wezenlijks. Zeker in de opvoeding van onze kleinsten is zingen nogal eens van meer betekenis dan zeggen. De betekenis van het zingen voor de overdracht van Wie God is, komt in hoofdstuk 5 afzonderlijk ter sprake, dus dat laat ik hier

verder rusten. Nog wel dit: juist in het zingen klinkt het hart door. Zingen is bij uitstek de taal waarin de *affecten* van onze kinderen worden geraakt. Bij affecten kun je denken aan onze genegenheden. Het zijn gevoelens die verbonden zijn met onze wil, met de neigingen van ons hart.

De eerste afbakening van de weg heeft dus te maken met ons Godsbeeld en mensbeeld. We mogen en kunnen onbekommerd spreken met onze kinderen, omdat God gebruikmaakt van onze dienst, maar Zich er niet van afhankelijk maakt. Dat bevrijdt van krampachtigheid.

Stel je voor dat het behoud van onze kinderen echt van onze woorden zou afhangen en van ons voorleven, van ons bidden en ons doen en laten. Je zou toch geen leven meer hebben. God wil de handen van vaders en moeders gebruiken als Zijn handen (Kohlbrugge), maar die handen zijn op zichzelf te zwak en te zondig om die taak te volbrengen. Het mag ons ook wel bevrijden van een houding die meteen inzet bij 'wat kunnen onze kinderen begrijpen?' We moeten niet onze en hun onmogelijkheden en beperkingen als uitgangspunt nemen, maar mogen op Gods mogelijkheden hopen.

2. Onze God is een God Die juist oog heeft voor het kleine

Wij problematiseren in dit boek en in de praktijk het spreken over 'grote' waarheden met onze 'kleinen'. Maar is dat wel juist? Die vraag stel ik niet om te doen alsof er niets aan de hand is en we alles wel in grotemensentaal kunnen zeggen tegen onze kinderen. Ik doe niet alsof ze

het allemaal natuurlijk wel zullen begrijpen. Er zijn nu eenmaal bepaalde kenmerken van elke leeftijd waarmee wij hebben te rekenen.

Als het woord 'zonde' te abstract is voor een bepaalde leeftijdsfase dan zijn we nalatig als we dat niet zo verduidelijken dat onze kinderen een besef krijgen van wat 'zonde' is. Dat geldt allereerst het besef van de betekenis van dit woord om te voorkomen dat ze een zondebesef krijgen dat misvormd is. Ik zou er daarom wel voor pleiten om 'zonde' niet alleen en niet in de eerste plaats te concretiseren in vormen van 'foute dingen doen'. Moraliseren is niet de aangewezen weg. Dit theologisch gekleurde begrip moeten we maar liever niet gebruiken voor het 'ongevraagd pikken van een snoepje of koekje uit de trommel'. In het licht van de theologische betekenis van het woord zonde heeft het de voorkeur om het *relationele* aspect van wat zonde is vooral naar voren te brengen. Het gaat om een verstoorde verhouding tussen God en mens. Zodra een kind leert dat het zich verhoudt tot anderen en hij of zij een 'ik' is die met anderen om zich heen te maken heeft, is er ruimte genoeg om dit duidelijk te maken.

Kinderen weten dat het niet gezellig in huis is als de verhoudingen verstoord zijn: de rimpel boven moeders neus, het zwijgen van vader. Ze horen aan de stem van een opvoeder dat het overtreden van een regel de opvoeder wat doet. De stem verraadt pijn. Op deze manier kunnen we door het gebruik van woorden en door het uiten van onze gevoelens iets overdragen aan onze kinderen van wat zonde is.

Maar principieel is er iets wat belangrijker is dan deze praktische oplossingen voor het spreken over grote

waarheden met kleine kinderen, al is het heerlijk dat er pedagogen zijn en opvoeders die zich met de vertolking van Bijbelse kernwoorden bezighouden. Wat is er principieel zo belangrijk? Dat is het verrassende in de openbaring van onze God. Hij is niet de God Die om Zich heen de groten en de sterken verzamelt. Hij wil niet pas een relatie aangaan als *wij* daarvoor geschikt zijn, als *wij* maar eerst voldoende kracht en inzicht hebben. Nee, het Bijbelse beeld van God is het beeld dat Hij juist als de Herder van Zijn volk de God wil zijn van wat zwak is (Ezechiël 34). Hij neemt het voor de zwakken op tegenover de sterken, die hen in een hoek drukken. De lámmeren draagt Hij in Zijn schoot (Jesaja 40). De mensen met de meest kwetsbare positie (de wees, weduwe en vreemdeling) worden het meest beschermd door Gods heilzame aanwijzingen in de wetgeving van het Oude Testament. Psalm 8 zingt over de lof uit de mond van de ...? Zuigelingen! Hij zorgt voor het kleine: de mussen delen in Zijn zorg en Hij telt onze haren (Mattheüs 6). Hij verkiest wat veracht is, wat niets voorstelt naar de maatstaven van deze wereld (1 Korinthe 1). Heerlijker dan in de ontmoeting van Jezus met de kinderen (Markus 10), in Zijn omhelzing van de kinderen en Zijn zegenende handen waaronder ze weer met hun ouders naar huis mogen, kan deze principiële lijn niet getekend worden.

Ook dit tweede markeringspunt langs de weg die we met onze kinderen gaan als we spreken over God heeft dus te maken met aspecten van ons Godsbeeld en mensbeeld. We kunnen wel te groot, maar nooit te klein zijn voor deze God. 'Hij slaat toch, schoon oneindig hoog, op hen het oog, die nederig knielen' (Psalm 138 ber.).

3. Onze God en het tweede gebod

Het is heel terecht om ons af te vragen hoe we zó met onze kinderen over God kunnen spreken dat we Hém recht doen. De HEERE Zelf heeft ons daarbij een grens gewezen in het tweede gebod: 'Gij zult u geen gesneden beeld maken ...', geen enkele afbeelding van Hem maken, geen enkel beeld maken om Hem daarmee te vereren. En juist dit laatste zou ons zo heel aansprekend lijken voor onze kinderen. Het zou letterlijk tot hun ver-beeld-ing spreken. Maar bij geen enkel ander gebod worden de kinderen zo sterk betrokken als juist bij dit tweede gebod. De misdaad van de vaders heeft grote gevolgen voor het nageslacht.

Waarom begrenst de HEERE de manieren om Hem te dienen bij wijze van een beeldverbod? Misschien moeten we hier juist denken aan het gevaar van versimpeling. Bij versimpelen kun je zoveel weglaten dat er eigenlijk niets overblijft of dat er een heel verkeerd beeld ontstaat. Neem bijvoorbeeld een stierkalf, zoals het gouden kalf bij de Horeb (Exodus 32). De bedoeling was dat dit de kracht van de HEERE uitbeeldde. Maar dat is een versimpeling van Wie God is. Die leidt er namelijk toe dat Hij op één lijn komt te staan met andere afgoden. Afgoden zijn immers de tastbare en zichtbare beelden van de onzichtbare denkbeelden van mensen. Mensen denken 'God is krachtig' en gebruiken dan het beeld van een stierkalf om die gedachte tot uitdrukking te brengen. Dat stierkalf was destijds een internationaal bekend symbool om een godheid te vereren. Echter, vaak wel verbonden met nationalistische gevoelens (ons land, onze vorst is superieur). Het dienen van de god van het stierkalf komt in het teken te staan van: 'Ik dien u, maar dan verwacht ik

wel dat u uw kracht wilt gebruiken om mijn verlangens te vervullen.'

Waarom was het erg dat Israël de HEERE afbeeldde door middel van een stierkalf? Dat versimpelde Hem. De HEERE is krachtig. Maar door deze kracht te 'vangen' in zo'n kalf was het geen 'heilige' kracht meer, niet de kracht van de Schepper van hemel en aarde, niet de kracht van de liefde, de kracht van het recht van God. Voor je het weet is God slechts krachtig (zonder dat dit verweven is met Zijn andere eigenschappen) en dat kan zelfs afschrikwekkend zijn. God als een machtige reus in de ogen van onze kleintjes. En bij een reus moet je uit de buurt blijven ...

Het tweede gebod geeft de grenzen aan voor onze denkbeelden over God. Hoe kunnen we dan toch recht doen aan Wie God is als we op een eenvoudige manier onze kinderen willen vertellen Wie Hij is? Misschien willen we wel te veel. *Wij* willen graag gaan vertellen Wie God is. Maar is het juist niet de kracht van de Bijbelse verhalen om dát te laten zien? Dit is de God van Abraham, zo werkt de God van Gideon, van David en zo kunnen we doorgaan. Die geschiedenissen voorlezen en ze vertellen in woorden die zo dicht mogelijk bij de Bijbel blijven, vormt meer dan duizend woorden van ons waarmee wij proberen uit te leggen Wie God is (zie ook hoofdstuk 3 over taalontwikkeling en *appreciatie*).

In samenhang daarmee kan een kind ook leren wat het betekent als bijvoorbeeld Daniël de HEERE aanspreekt als 'Gij grote en indrukwekkende God ...', als Johannes zingt: 'God is liefde' en waarom de moederbelofte van zoveel betekenis is. Naast Bijbelverhalen kunnen kinderen veel baat hebben bij de grote lijnen die je op deze

manier aanbrengt. De Bijbel reikt ze ons voortdurend aan en ze zijn in verschillende catechismussen mooi samengevat. Als we kinderen voorzien van zo'n 'kapstok' zien ze steeds meer hoe de verschillende gebeurtenissen in de Bijbel en de manier waarop God met ons handelt samenhangen.

Breng bij een gesprekje over het gelezen gedeelte altijd iets ter sprake van wat dit gedeelte ons laat zien van Wie God is en wie wij zijn. Dan zal niet snel altijd maar één van Gods eigenschappen op de voorgrond staan. Dat 'gesprekje' kan trouwens ook vertolkt worden in een lied. En wat zeker van belang is, is de manier waarop wij bidden met onze kinderen. Al snappen zij niet alles wat we zeggen, ze horen wel hóé wij bidden, ze zien onze houding en ze horen vooral onze stem. Of er warmte is in die stem en of onze stem verbonden is met ons hart. Het is waar, wij lezen voor en we vertellen met ons eigen Gods- en mensbeeld in gedachten. Laten we onszelf daar rekenschap van geven als we onze kinderen voorlezen en hun de Bijbel leren lezen en laten lezen. Maar laat het ons niet hinderen.

Over Godsbeelden gesproken: 'Onze Vader, Die in de hemelen zijt.' Prachtig is de verwoording in de Heidelbergse Catechismus (Zondag 46). 'Onze Vader': het wil een kinderlijke vrees en een kinderlijk vertrouwen verwekken in een Vader Die 'ons veel minder zal afslaan hetgeen wij Hem met een oprecht geloof bidden, dan onze vaders ons aardse dingen ontzeggen'. 'Die in de hemelen zijt': een veelzeggende toevoeging 'opdat wij niet van de hemelse majesteit van God op aardse wijze denken' én weten dat Hij de Almachtige is. 'Wat zijn liefde wil bewerken, ontzegt Hem Zijn vermogen niet' (Gezang 244). Hier staat

de welwillendheid van de Vader voorop, maar wordt ook het besef gevoed van Gods majesteit. Kinderen zullen in onze stem horen of deze eerbied en dit vertrouwen erin doorklinken.

Om nog een voorbeeld te noemen van een bepaald Godsbeeld. Bij de vraag in het lied: 'Wie heeft geschapen jou en mij?' klinkt het antwoord: 'God in de hemel dáár.' Dan gaan tijdens het zingen de vingers omhoog. Dat past mooi bij het beeld van de Schepper. Toch dient dit op een gegeven moment wel samen te gaan met een gesprekje over waar God woont. Dat is gelukkig niet alleen maar héél ver weg! Hij is nabij, zo nabij zelfs dat Hij *in* ons wil wonen. Hoe maak je dan duidelijk dat Hij ook 'in jouw hartje wil wonen'?

De nabijheid van God mogen onze kinderen misschien juist wel ervaren zonder woorden. Ze zijn sfeergevoelig en hebben daardoor ook een antenne voor 'heilige momenten', juist nu hun ziel nog zo teer is. Zouden ze de aanwezigheid van God juist dán niet merken als we als opvoeders (thuis, in de kerk, op school) onze omgang met de HEERE werkelijk mogen beoefenen? Zijn we om woorden verlegen of is dit juist onze verlegenheid? Een 'nabij leven' laat de indruk na van een 'God van nabij'.

Om er woorden aan te geven, is niet eenvoudig. Maar zeker vanaf hun achtste of negende jaar kunnen we wel met een beeld werken dat enigszins laat zien wat 'wonen in je hart' betekent. Het is een voorrecht als je de verhouding met je eigen kinderen als voorbeeld kunt nemen:

'Kan mama in jouw hart wonen?' 'Nee, natuurlijk niet!' 'Je hebt gelijk, ik kan niet in jou kruipen. Maar je hart is wat je denkt en wat je voelt vanbinnen. Als jij voortdurend aan mama moet denken en je voelt liefde voor mama en soms ook verdriet of boosheid en je blijft maar aan mama denken en zij beïnvloedt jouw keuzes, dan zou je kunnen zeggen dat mama in je hart woont.' 'Dan is mama dus heel belangrijk voor mij.' 'Wat mama niet kan, is echt vanbinnen komen wonen, al zou ik weleens in je willen kruipen. Daarom knuffelt mama je.' 'De Heere God kan dat wel, voor Hem is er geen grens van ons lichaam.' 'Wel moeilijk hè, maar ook heel mooi! Zeker als je bedenkt dat ons hart helemaal niet een mooi huis is voor God, maar dat Hij daar toch binnen wil komen en jouw hart schoon gaat maken ...'

Het is worstelen met woorden, maar dat is ook de grens die we moeten naderen. De grens van het onzegbare als markering. In dat verband staan ook de twee volgende markeringen van de weg.

4. Onze God spreekt ons Zelf aan op ons niveau

Het is de geveugelde uitdrukking van Calvijn in zijn *Institutie* dat de HEERE met ons spreekt als een kleuterjuf tot haar kinderen. Daarom gebruikt Hij mensvormige en zelfs diervormige uitdrukkingen om ons duidelijk te maken Wie Hij is. De HEERE heeft volgens de Schrift bijvoorbeeld armen en handen, ogen en oren. Juist deze manier van spreken doorbreekt de abstracties. Zijn armen en handen: Hij kan je dus vastgrijpen als er gevaar dreigt en bij de hand nemen, je redden als je geen houvast meer hebt. Zijn ogen en oren: de HEERE ziet je en hoort je.

Als de HEERE Zichzelf vergelijkt met een leeuw roept dat enerzijds het beeld op dat bij de toorn van God over de zonde past: wie zou niet vrezen, diep onder de indruk zijn van Wie Hij is? (Amos 3). Aan de andere kant heeft een leeuw iets van de ‘koning van de dieren’: de HEERE is Koning boven alle machten en krachten die er zijn. Dat wordt in de Koningspsalmen bezongen (Psalm 93-99). Ondertussen is van belang te beseffen dat de weg niet loopt van onze algemene begrippen naar de bijzondere eigenschappen van God, maar omgekeerd. Niet óns vaderschap laat iets zien van Wie God is als Vader, maar God is Vader en zo kan in ons vaderschap iets zichtbaar worden van deze Vader. Je loopt anders het gevaar ons door de zonde gebrekkige vaderschap over te brengen op Hem. Als we bijvoorbeeld denken aan het geven van straf, gaan we al gauw mank. Wij zijn niet altijd voor honderd procent rechtvaardig én voor honderd procent barmhartig. Hoe gemakkelijk gaat bij ons het ene ten koste van het andere. De HEERE is niet zoals een vader die zegt: ‘Als je dat doet, ga je naar boven’, en die je dan toch niet naar boven stuurt als je het doet, omdat hij het zielig vindt. Als wij rechtvaardig zijn, zijn we soms zomaar onbarmhartig. En omgekeerd zijn we soms barmhartig, maar is de rechtvaardigheid ver te zoeken. Als de HEERE met ons wil spreken op ons niveau – het kleuterniveau – dan mogen wij dat naspreken. Als Hij ons dat toestaat, dan mogen we er ook vrijmoedig gebruik van maken. Laten we niet ontkrachten wat we zeggen door er een rechtzinnig zinnetje aan vast te plakken. Wanneer we in een gesprekje eerst vragen: ‘Denk je dat de HEERE grote handen heeft?’ en we onze kinderen laten antwoorden waarom ze dat denken, dan moeten



we niet aan het slot zeggen: 'Ja, maar God heeft natuurlijk niet echt handen.' Zing dan liever: 'Milde handen, vriend'lijk ogen, zijn bij U van eeuwigheid.'

Dat spreken op het niveau waarop de HEERE met ons spreekt is echter een andere route dan die van onze beleving en begrippen uitgaan en die op God toepassen. Om deze reden is het terecht dat in hoofdstuk 3 een pleidooi wordt gevoerd voor een taalgebruik dat dicht bij de Bijbel blijft, uitdaging heeft en niet te kinderachtig is.

5. Onze God is groter dan alle woorden van opvoeders

Het is een van de wezenlijke overtuigingen van het christelijk geloof dat onze God al onze kennis te boven gaat. Als Hij onze kennis – in ons denken – te boven

gaat, dan zeker ook onze woorden. Op diverse plaatsen in de Schrift komt dit tot uitdrukking. Als Paulus het heil uitgeschreven heeft voor een wereld verloren in schuld en een volk (Israël) verblind is door ongeloof, dan beseft hij dat alleen in een loflied uitgezongen kan worden waar we geen woorden voor hebben: 'O diepte van rijkdom, beide der wijsheid en der kennis Gods! Hoe ondoorzoekelijk zijn Zijn oordelen en onnaspeurlijk Zijn wegen! (...) Want uit Hem, en door Hem, en tot Hem zijn alle dingen. Hem zij de heerlijkheid in der eeuwigheid. Amen' (Romeinen 11:33-36). Zo bidt Paulus om te mogen begrijpen, samen met alle heiligen, wat 'de breedte en lengte en diepte en hoogte is, en bekennen de liefde van Christus, die de kennis te boven gaat' (Efeze 3:18-19).

Het is zeer onwenselijk dat we praten met onze kinderen over God en de 'grote waarheden van God' op een manier die de indruk wekt dat God een God is op mensenmaat. Het is dus niet erg als we zoeken naar woorden en de dingen stamelend verwoorden, of dat de woorden ook eens een keer stokken in onze keel als we overweldigd worden door Gods heerlijkheid en grootheid in Zijn volkomenheden (eigenschappen). Het vrezen van de HEERE is immers dat we diep onder de indruk zijn van Wie Hij is. Dat dragen we door woorden over, maar zeker ook via onze gevoelens (genegenheden).

Een theologische bezinning op het spreken met een kind over de grote dingen van God begint niet bij het kind en zijn mogelijkheden, maar bij God voor Wie geen ding onmogelijk is. Wanneer we dat uitgangspunt hebben, kunnen we op een aantal punten wellicht onze winst

doen met inzichten uit de ontwikkelingspsychologie. Dat geldt ook ten aanzien van allerlei faseringsmodellen, bijvoorbeeld dat van James Fowler inzake de geloofsstadia die hij onderscheidt. Maar nog afgezien van het feit dat een ontwikkeling niet vast te leggen is in fasen en dingen soms veel meer door elkaar heen lopen, is er vanuit de theologie op te wijzen dat de Heilige Geest vrij is om te werken waar en wanneer Hij wil. Wij hebben er dus mee te rekenen, maar we mogen op méér rekenen!

Een gevaar is dat wat hier en daar uit onderzoeken naar voren komt te gemakkelijk gaat functioneren als wetmatigheid waaraan we overgeleverd zijn. Als vanuit de ontwikkelingspsychologie gesteld wordt dat het schadelijk zou zijn om over goed en fout te spreken (gewetensvorming) dan verdient dat op z'n minst een Bijbelse en nadere nuancerings. Zeker, de Bijbel kent een spreken over het nog niet kunnen onderscheiden tussen je linker- en rechterhand. Maar dat leren we onze kinderen wel! Het is, nog afgezien van het onbijbelse karakter van een dergelijk advies, ook selectief. Je leert je kinderen ook wat goed en fout is in het verkeer, wat eten betreft et cetera. Een kind is geen volwassene in miniformaat, maar het is de wijsheid van onze Schepper geweest om ons een bepaalde ontwikkeling te laten doormaken. Bij ons is die ontwikkeling verstoord door allerlei processen die te maken hebben met de zonde of in ieder geval met de gevolgen van de zondeval. Maar ook de zonde die invloed heeft op onze ontwikkeling van kind tot volwassene heeft Jezus op Zich genomen toen Hij deze ontwikkeling Zelf doormaakte. Zijn kinderjaren worden samengevat in twee teksten. De ene aan het begin als programma van Zijn ontwikkeling: 'En het Kindeke wies

op en werd gesterkt in de geest en vervuld met wijsheid, en de genade van God was over Hem' (Lukas 2:40). De andere als samenvatting voordat de evangelist Lukas de overgang maakt naar het publieke optreden van Jezus als de Christus: 'En Jezus nam toe in wijsheid en in grootte en in genade bij God en de mensen' (Lukas 2:52). Of we iets te spreken hebben over de Koning!

Verwerking

1. Bespreek met elkaar de betekenis van de zinsnede uit het klassieke doopsformulier dat *de Geest ons wil toe-eigenen wat wij in Christus hebben, namelijk de afwassing van onze zonden en de dagelijkse vernieuwing van ons leven*.
 - a. Wat is hierin het werk van de Geest?
 - b. Wat zegt dat over de inspanningen van ouders?
2. Hierboven staat een poging om te spreken over 'wonen in je hart'. Het is bedoeld als stimulans om zelf ook over bepaalde uitdrukkingen na te denken die aan de ene kant heel vertrouwd zijn en aan de andere kant soms zo lastig zijn uit te leggen.
 - a. Hoe maken we onze kinderen duidelijk wat een 'nieuw hartje' is?
 - b. Hoe lang 'moeten' ze die woorden herhalen als gebed: 'Wilt U mij een nieuw hartje geven?'
3. Waarom zegenen (de meeste) christelijke ouders hun kinderen niet, zoals Joodse ouders dat wel doen na de sabbatsmaaltijd?
4. Hoe zou je de 'ogen van de HEERE' willen laten zien?
5. God kiest het kleine en onwijze boven het grote en geleerde. Merk je weleens dat een kind een voorsprong heeft op jou als 'geleerde'?

Hoofdstuk 2

Verbondsworden

bij het onderwijs aan kinderen in
de Bijbel

dr. M. Klaassen

Wanneer God aan ouders kinderen geeft, dan moeten zij hun leren God lief te hebben met heel hun ziel en met al hun kracht, en zij moeten hun het Woord van God inscherpen, dat wil zeggen, het altijd weer met hen behandelen en hen daarin oefenen, zodat het niet wegroest of verdonkert, maar steeds in woord en daad nieuw en helder blijft. Want hoe meer men over het Woord van God handelt, des te duidelijker en nieuwer het wordt, en men zegt terecht: 'Hoe langer hoe liever.' Wanneer men het echter niet behandelt, dan wordt het spoedig vergeten en krachteloos (M. Luther).

Aandacht voor de kinderfase als zelfstandige ontwikkelingsfase is tamelijk nieuw. Maar dat wil niet zeggen dat kinderen in de Bijbel geen aandacht krijgen. Kinderen zijn belangrijk in de Bijbel. Al hebben ze (nog) geen status, ze horen bij de (verbonds)gemeenschap en zijn een zegen van de HEERE (vgl. Psalm 127:3). Volgens Luther zijn kinderen 'een kostbare en eeuwige schat'. Daarom is het opvoeden van kinderen in de vreze des Heeren 'het allerbeste, kostbaarste werk, omdat God niets liever ziet dan het verlossen van zielen.' De houding van de Heiland – Die aandacht had voor kinderen, hen omhelsde

en zegende (Markus 10:16) – staat symbool voor hoe er in de hele Bijbel gedacht wordt over kinderen. Daarom hecht de Bijbel groot belang aan de godsdienstige opvoeding en vorming van kinderen.

In dit hoofdstuk staan we stil bij de wijze waarop in de Bijbel onderwijs aan kinderen gegeven wordt en wat wij daarvan kunnen leren. We doen dit aan de hand van drie deelvragen: Hoe krijgen kinderen in de tijd van de Bijbel onderwijs? Wie geven in de Bijbel onderwijs? Welke middelen worden er gebruikt om met kinderen te spreken over God?

Hoe krijgen kinderen in de tijd van de Bijbel onderwijs?

Het Oude Testament

Het is moeilijk om een duidelijk beeld te krijgen van de manier van onderwijzen in het oude Israël. Het Oude Testament bespreekt dit nergens. Er moet daarom vooral gekeken worden naar de gangbare praktijken in het oude Midden-Oosten en losse teksten uit het Oude Testament die er informatie over geven. Zulke teksten zijn er genoeg.

Met name het boek Deuteronomium vraagt aandacht voor opvoeding. ‘Van begin (Deuteronomium 1:39) tot einde (32:46) geeft het prominente aandacht aan kinderen en vooral aan wat en hoe zij geleerd worden’, schrijft theoloog Patrick Miller in een opstel over kinderen in het boek Deuteronomium.

Het gaat hierbij niet alleen om het aanleren van Gods geboden, maar ook om het verhaal erachter. Gods woorden moeten in het hart opgeslagen worden en vervolgens ‘ingescherpt’ worden bij de kinderen: ‘Gij zult (...)’

daarvan spreken, als gij in uw huis zit, en als gij op de weg gaat en als gij nederligt en als gij opstaat' (6:7). Dit 'inscherpen' is net als graveren: door herhaalde bewegingen over een voorwerp wordt de afbeelding zichtbaar. Zo moeten Gods woorden voortdurend herhaald worden, zodat ze een blijvende afdruk nalaten. Dit 'inscherpen' vindt op een heel natuurlijke wijze plaats: door op allerlei momenten en plaatsen erover te spreken.

Het doel van dit inscherpen is: 'opdat zij horen en opdat zij leren en vrezen de HEERE uw God en waarnemen te doen alle woorden dezer wet' (31:12). Zo zullen ook toekomstige generaties vertrouwd raken met Gods heilzame woorden. Deze laatste tekst maakt duidelijk dat kinderen horen bij de volksgemeenschap en ook aanspreekbaar zijn op Gods wet.



‘Horen’ en ‘leren’ is de weg die God gebruikt om ‘de HEERE, uw God [te vrezen]’ – het grote doel van alle instructies. Dit specifieke Bijbelse woord geeft weer wat de grondhouding van het dienen van God is: ontzag en liefde voor de HEERE – en dat is, zoals de Schrift op een andere plaats duidelijk maakt, ‘het beginsel van de wijsheid’ (Psalm 111:10). Het is het basisprincipe waarop de levenskunst van het leven voor Gods aangezicht gestoeld is.

Na de ballingschap ontstonden de synagogen, plekken waar geleerd werd. Soms waren scholen verbonden aan de synagoge en werden er klassen gevormd in een ruimte van de synagoge of een ruimte die aan de synagoge verbonden was. De klassen begonnen vroeg in de morgen en gingen door tot de middag. Dit gebeurde elke dag, inclusief de sabbat. Op deze scholen leerden de kinderen Hebreeuws lezen en leerden ze grote delen van de Schrift en later van de commentaren en toelichtingen op de *Thora* uit de voorouderlijke traditie uit het hoofd. Er is uit de eerste eeuw na Christus bewijs dat er basis-scholen en scholen voor middelbaar onderwijs waren. Veel jongens (6-10 jaar) bezochten die en volgden daarna vormen van middelbaar onderwijs. Sommige jongens bereikten een hoog niveau: zo kon Paulus vloeiend Grieks lezen en schrijven. Leerlingen begonnen met het lezen van delen van Leviticus en daarna Genesis. Op 13-jarige leeftijd nam een jongen het juk van de Thora op zich. Dat betekende het einde van het onderwijs. Op dat moment nam een jongen zelf verantwoordelijkheid voor verdere studie en voor het navolgen van de Thora.

Voorbeelden

Samuël

De richter Samuël heeft, in een donkere tijd in Israëls geschiedenis, ongetwijfeld een godvruchtige opvoeding genoten. Hij groeide op in een gezin dat, ondanks de misstanden rond de tabernakel, de HEERE diende. Zij zijn een voorbeeld van een gezin dat ook in tijden van neergang volhardt in de dienst van de Heere. Het gebed van zijn moeder Hanna om zijn geboorte tekent haar vroomheid. Daar legt ook zijn naam getuigenis van af. Samuël: ik heb hem van de HEERE gebeden. Hanna's toewijding aan God was dusdanig dat ze deze gave van God al op jonge leeftijd afstond aan de dienst van de HEERE. Het is een geloofsdaad om een kind in een dergelijke gecompromitteerde omgeving te brengen. Zij deed dit in het vertrouwen dat God over haar kind zou waken: 'Ik [heb] hem ook voor de dagen dat hij op aarde is, aan de HEERE overgegeven.'

Wat Hanna Samuël precies aan onderricht meegegeven heeft, weten we niet, maar haar uitbundige lofzang spreekt van diep inzicht in de aard en het wezen van de HEERE, zodat er alle reden is te veronderstellen dat zij zich goed van deze taak gekweten heeft. Hanna motiveert om ook in de seculiere context van vandaag kinderen kennis en volharding mee te geven. Samuël laat zien dat het ook in godsdienstig donkere tijden zin heeft kinderen op te voeden in de vreze des Heeren.

David

Al schroomt de Bijbel niet om Davids zonden en gebreken te vertellen, hij is en blijft 'de man naar Gods hart',

een indrukwekkend voorbeeld van moed, geloofskracht en Godsvertrouwen. Al weten we weinig over zijn opvoeding, in een van zijn psalmen vertelt hij wel iets heel belangrijks: dat zijn moeder (en vader?) hem ‘vanaf de baarmoeder’ op de HEERE geworpen hebben (Psalm 22:11). Dat wijst erop dat hij (een) biddende ouder(s) heeft gehad die hem voortdurend in het gebed aan de HEERE opdroeg(en). Zo is David een prachtig voorbeeld van wat het gebed van ouders vermag.

Obadja

Menige zondagsschool of kinderclub draagt de naam Obadja. Zijn naam is een belijdenis: dienaar van de HEERE, een belijdenis die hij ook zelf uitspreekt als hij vertelt dat hij vanaf zijn jeugd de HEERE vreest (1 Koningen 18:12). De schrijver van 1 Koningen bevestigt dat door te zeggen dat Obadja de HEERE zeer vreesde (1 Koningen 18:3). Zijn werkomgeving – het hof van Achab – was niet wat je zou verwachten bij een dergelijke man. Het is in elk geval bemoedigend dat God blijkbaar op de meest onverwachte en ongedachte plaatsen Zijn kinderen heeft. Al moest hij ongetwijfeld heel voorzichtig en omzichtig opereren, laf was hij in geen geval: hij zag kans om honderd profeten van de HEERE in een tijd van honger met brood en water te onderhouden. Zo toont hij ons een voorbeeld van opofferingsgezindheid, moed en zelfverloochening.

Het slavinnetje van Naäman

Veelzeggend is ook de geschiedenis van het meisje in het huis van de Syrische generaal Naäman. Als klein meisje (2 Koningen 5:2) is zij als gevangene gedepor-

teerd uit Israël. Van haar afkomst en opvoeding weten we niets. Maar zij laat zien wat het in de praktijk betekent je vijanden lief te hebben. Zij vertelde dat er in Samaria een profeet van de levende God was. Vanuit het geloof dat God machtig was haar heer te genezen, verwees zij Naäman door. Het resultaat was genezing en de machtige belijdenis van deze heiden dat er 'op de hele aarde geen God is dan in Israël' (2 Koningen 5:15).

Jeremia

Een voorbeeld van een profeet die al vroeg de HEERE vreesde is Jeremia. Bij zijn roeping voegde de HEERE hem de woorden toe: 'Eer dat Ik u in moeders buik formeerde, heb Ik u gekend; en eer dat gij uit de baarmoeder voortkwam, heb Ik u geheiligd. Ik heb u de volken tot een profeet gesteld' (Jeremia 1:5). Het 'kennen' van Jeremia duidt op een intieme relatie. Blijkbaar diende hij van kinds af aan de HEERE. In hoeverre zijn opvoeding in een priestergezin hieraan bijgedragen heeft, is onbekend, maar het kan zeker een factor van betekenis geweest zijn.

Daniël en zijn vrienden

De standvastigheid van Daniël en zijn vrienden is spreekwoordelijk. Hoe jong ze nog waren, ze hadden de moed een 'statement' te maken waardoor ze trouw bleven aan hun geloofstraditie en afstand bewaarden tot de goden van de koning. De vrijmoedige belijdenis van Daniël voor koning Nebukadnezar – 'Er is een God in de hemel Die verborgenheden openbaart' (Daniël 2:28) –, de weigering niet te buigen voor de goden van Babel (Daniël 3), de volharding om onder grote druk toch God te blijven dienen en te bidden, zelfs als het de ultieme prijs kost –

het zijn allemaal rijpe vruchten van zaad dat al in prille jaren gezaaid is.

Het Nieuwe Testament en de Vroege Kerk

Hoe ging de godsdienstige opvoeding in zijn werk in de tijd van de eerste christenen? Ook daar is niet zoveel over bekend. Er zijn geen verslagen bewaard over het dagelijks leven van christelijke gezinnen of de gang van zaken in de samenkomsten en de rol van kinderen daarin. Ook voor deze tijd geldt dat we vooral aangewezen zijn op de algemeen bekende informatie vanuit geschiedkundige bronnen en de teksten van het Nieuwe Testament die kinderen en het gezinsleven ter sprake brengen.

Omdat het Evangelie ingang vond in verschillende gebieden in het Romeinse Rijk, zal er sprake geweest zijn van meer diversiteit en pluriformiteit dan bij de godsdienstige opvoeding in Israël. Ook maakte het groot verschil of een kind opgroeide in een stedelijke context of in een dorp. De Grieks-Romeinse wereld kende een uitgebreide onderwijspraktijk; onderwijs in het christelijk geloof vond echter vooralsnog niet plaats op deze scholen. Dat zal vooral thuis en tijdens de samenkomsten plaatsgevonden hebben.

Paulus schenkt in zijn brieven aandacht aan kinderen. In de zogenaamde huisteksten komen we ze verschillende keren tegen. In Efeze 6 roept hij kinderen op hun ouders gehoorzaam te zijn in de Heere (Efeze 6:1, vgl. Kolossenzen 3:20). Die laatste uitdrukking geeft aan dat ook kinderen in een betrekking staan tot de Heere. Kinderen van ouders waar slechts één ouder gelovig is, zijn toch 'heilig'. Paulus neemt het verbondsspreken van

het Oude Testament over: kinderen van (een) gelovige ouder(s) zijn apart gezet (zie 1 Korinthe 7:14).

De doop van hele huishoudens, zoals we dat in het boek Handelingen tegenkomen, lijkt gebaseerd te zijn op de overname van de oudtestamentische verbondsgedachte waarin ook families en huishoudens in het verbond waren opgenomen en jongens het teken van het verbond ontvingen. De doop van kinderen was in de Vroege Kerk een heikel punt, maar de beschikbare gegevens neigen duidelijk naar de conclusie dat dit een (veel) voorkomende praktijk was.

De gebalanceerde woorden van W.A. Strange, een theoloog die onderzoek heeft gedaan naar kinderen in de Vroege Kerk, zijn hier op hun plaats: 'Het onderwijzen van en de zorg voor de jeugd was een grote verantwoordelijkheid van het huisgezin vanaf het allereerste begin van het kerkelijk leven. Men ging ervan uit dat kinderen ingebed waren in hun families. Het was als vanzelfsprekend dat de ouders de verantwoordelijkheid voor hun kinderen op zich namen voor al die dingen die zich in de wereld buiten het gezin afspeelden en hen aangingen. Het werd ook als vanzelfsprekend gezien dat bij een bekering de ouders verwachtten dat hun kinderen ook samen met hen gedoopt zouden worden. De opvatting van het kind als een autonoom individu dat mettertijd in alle vrijheid zijn of haar eigen beslissingen neemt, is een moderne opvatting, die vreemd is aan de wereld van het Nieuwe Testament.'

Hierbij is het wel belangrijk om te beseffen dat doop en discipelschap in de Vroege Kerk onlosmakelijk aan elkaar verbonden waren. De doop van een kind noodzaakt ouders tot een opvoeding in de vreze des Heeren, met als

doel dat ook de kinderen navolgers van de Heere worden. Ook kinderen kunnen immers de Heere vrezen, zo blijkt uit Paulus' spreken over 'gelovige' kinderen (Titus 1:6). Misschien was Eutychus er wel een (hij is nog maar een jongen, Handelingen 20:12).

Voorbeelden

Jezus

Ook het meest bijzondere Kind uit de Bijbel, Jezus, genoot een godsdienstige opvoeding. De verbazing is van de gezichten van de leraars af te lezen als dit Kind hen ondervraagt en antwoorden geeft (Lukas 2:47). Het is van belang hierbij te beseffen dat deze kennis niet primair het gevolg is van het feit dat Hij de Zoon van God is. Jezus is waarachtig mens en heeft Zijn kennis opgedaan langs de normale weg van leren, memoriseren et cetera. Hij heeft Zijn roeping als Messias geleerd uit de Schriften (Kohlbrugge), de Schriften die Hij vooral in en rond de synagoge hoorde. Ook zijn ouders zullen een bepalende rol hierin gespeeld hebben. Al was Maria een eenvoudig meisje, haar lofzang getuigt van diep inzicht in Gods Wezen en wegen en kennis van de Schrift.

Timotheüs

Statistieken wijzen uit dat ouders die de godsdienstige opvoeding alleen moeten doen, vaak op achterstand staan. Het zijn niet de meest ideale omstandigheden om een kind op te voeden. Maar er zijn ook voorbeelden dat zo'n opvoeding vrucht draagt. Timotheüs, de jonge medewerker van Paulus, is daar een voorbeeld van. Opgegroeid in een gemengd gezin van een joodse moeder en een Griekse vader (die blijkbaar niet wilde dat hij be-

sneden werd), kreeg hij toch een gedegen godsdienstige opvoeding.

De lege plek van vader werd ingenomen door grootmoeder Loïs (1 Timotheüs 1:5). Paulus toont diep respect voor deze gelovigen en houdt Timotheüs nadrukkelijk voor dat zij een identificatiefiguur voor hem zijn. Timotheüs weet niet alleen wat hij geleerd heeft, maar ook van wie hij het geleerd heeft – en dat moet een extra motivatie zijn om hun onderricht aan te nemen. Zij hebben hem van kinds af aan de heilige Schriften geleerd – en van de vrucht die dat opleverde heeft Paulus dankbaar gebruikgemaakt.

Ook Paulus zelf heeft door zijn woorden en voorbeeld een onuitwisbare invloed op Timotheüs uitgeoefend (zie 2 Timotheüs 3:1), een prachtig voorbeeld dat medechristenen een diepgaande vormende betekenis kunnen hebben op anderen: een appel op voorgangers en gemeenteleden vandaag om ook zo'n identificatiefiguur te zijn voor anderen.

Wie voeren in de Bijbel gesprekken met kinderen over God?

In het oude Israël bood de biologische familie de centrale sociale context van het menselijke leven. Onderwijs vond in Israël vooral thuis plaats, zowel het godsdienstig onderwijs als het voorbereiden op een plaats in de maatschappij (ambacht, huishoudelijk werk). De plicht om het geloof te onderwijzen rust in de Bijbel vooral op de schouders van ouders. Ouders moeten de oproep laten uitgaan: 'Komt, gij kinderen, hoort naar mij; ik zal u des HEEREN vreze leren' (Psalm 34:12).

Zo had de generatie die Gods grote daden tijdens de woestijnreis 'live' had meegemaakt de dure plicht dit door te geven. In Deuteronomium 4 roept Mozes het volk op de dingen die ze gezien hebben tijdens de woestijnreis niet te vergeten en ze 'aan uw kinderen en uw kindskinderen bekend [te] maken' (4:9).

Tot een jaar of zeven was het vooral de taak van de moeder (denk aan de zorg van Hanna voor de kleine Samuël). De zoon uit Spreuken werd dan ook opgedragen om het gebod van zijn vader in acht te nemen en het onderricht van zijn moeder niet te veronachtzamen (Spreuken 6:21). Spreuken 31 bevat het onderwijs dat koning Lemuël van zijn moeder ontving (Spreuken 31:1).

Daarna was het met name de vader die deze taak op zich nam. Het onderricht van zijn zoon, zowel met betrekking tot het maatschappelijke leven als het godsdienstige leven, was volgens R. de Vaux, die onderzoek heeft gedaan naar het leven in het oude Israël, 'een van de heiligste plichten van de vader'. Ook anderen konden hier echter een rol in spelen. Zo werd Samuël onderwezen door Eli en kreeg Joas les van priester Jojada (2 Koningen 12:3). En vergeet de profeten niet die rondtrokken en het Woord van de Heere verkondigden. 'Het is zeker dat de profeten gedurende het tijdvak van de koningen de eigenlijke godsdienstleraren en zedenmeesters van het volk waren, zij het niet de meest beluisterde' (De Vaux). Als het al niet hun woorden waren, dan zullen zeker hun symbolische daden indruk op kinderen gemaakt hebben.

Daarnaast waren er wijzen die onderwijs gaven: in de open lucht, bij de poorten, op straten en kruispunten (Spreuken 1:20-21, 8:2-3). Hun beeldende taal en kernachtige spreuken zullen zeker tot de verbeelding ge-

sproken hebben. Kinderen die les kregen in en rond de synagoge, ontmoetten Schriftgeleerden die hen, betaald door de ouders en de gemeenschap, onderwezen.

Kinderen waren aanwezig bij de samenkomsten in de synagogen waar ze de lezing en uitleg van de Schrift bijwoonden. Ook bij de preken van Jezus waren kinderen aanwezig (vgl. Mattheüs 14:21). Uit de verhalen van Elkana en zijn gezin, die optrokken naar Silo, en Jozef en Maria, die met Jezus het Pascha vierden in Jeruzalem, valt op te maken dat kinderen ook getuigen waren van de grote feesten aldaar.

‘Evenals in de middeleeuwen was ook toen de liturgie een machtige factor bij het godsdienstonderricht’ (De Vaux). Er was heel wat te zien en te horen en dat moet op kinderen een diepe indruk gemaakt hebben!

In de Vroege Kerk waren het, net als in het jodendom, vooral de ouders die belast waren met de godsdienstige opvoeding van hun kinderen. In een heidense omgeving, vol met andere goden, was dit ook heel noodzakelijk. De Didache, een geschrift uit vermoedelijk de vroege tweede eeuw, spoort ouders aan hun kinderen ‘op te voeden in de vreze des Heeren’. Dit werd als taak van beide ouders gezien. Kerkvader Clemens schrijft rond 96 na Christus een brief aan de gemeente van Korinthe. Daarin spoort hij de mannen in de gemeente aan de jongeren te instrueren in de vreze Gods. Bisschop Polycarpus draagt in dezelfde bewoordingen moeders op dit te doen. In zijn verdediging van christenen (tweede eeuw) schrijft Aristides dat christenen hun kinderen ‘overtuigen christenen te worden vanwege de liefde die ze voor hen heb-

ben'. In de 'Leer der apostelen', een kerkorde uit Syrië (derde eeuw) worden ouders aangespoord hun kinderen te kastijden waarbij de roede die ze moeten gebruiken 'het woord van Jezus Christus [is]'

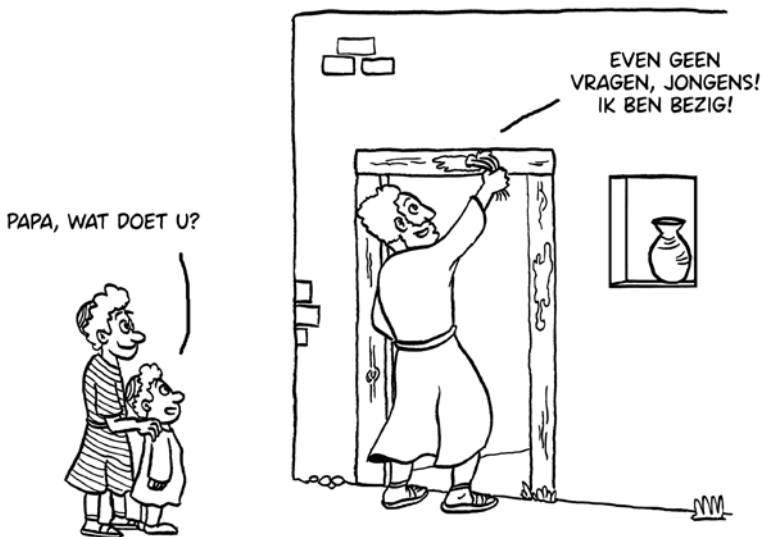
Het bovenstaande biedt handvatten voor de godsdienstige opvoeding van nu. Bij wijze van toepassing een aantal overwegingen voor opvoeders van vandaag:

1. Kinderen horen er helemaal bij

Het Bijbelse spreken over kinderen wordt gedragen door de overtuiging dat ze er echt helemaal bij horen. De notie van het verbond speelt hierbij een belangrijke rol: kinderen horen bij Gods verbond, ontvangen in de doop ook het teken van het verbond en dienen opgevoed te worden in de vreze des Heeren. Wanneer dit biddend en in afhankelijkheid van de Heere gebeurt, mag er ook resultaat (vrucht) verwacht worden.

2. Ouders zijn de eerstverantwoordelijken

Het spreken over God en Zijn Woord is een taak die allereerst bij de ouders berust. Natuurlijk kunnen school en kerk daar een bijdrage aan leveren, maar de primaire verantwoordelijkheid berust bij de ouders. Zij zijn de 'handen van God' (Kohlbrugge). Van levensbelang is daarbij dat in het leven van ouders zichtbaar en merkbaar is dat God een levende werkelijkheid is. Het is van groot belang dat ouders zelf in de vreze des Heeren leven. Het spreken over de Heere en Zijn dienst dient vanuit die grondhouding plaats te vinden. Deuteronomium 6 laat zien dat dit spreken over God op een ongeunstelde manier kan gebeuren: tijdens het naar bed brengen, als



de kinderen op zaterdagmorgen even bij papa en mama in bed kruipen, op de fiets, tijdens een (berg)wandeling waarin de creativiteit en de macht van de Schepper gezien wordt et cetera. Het Oude en Nieuwe Testament laten ook zien dat kinderen actief bij godsdienstige gebeurtenissen betrokken worden: een appel om ze ook vandaag al vroeg te betrekken bij kerkdiensten en andere vieringen.

3. Naast de ouders kunnen ook andere instanties ingeschakeld worden

Het inschakelen van het synagogale onderwijs vindt een voortzetting in de geloofsgemeenschap vandaag: zondagsschool, clubs en catechese zijn manieren om de godsdienstige opvoeding thuis te ondersteunen.

Welke middelen worden er gebruikt om kinderen vertrouwd te maken met Gods Woord?

Gods woorden worden in de tijd van de Bijbel op verschillende manieren bij kinderen ‘ingescherpt’:

Horen: Ouders wordt opgedragen op allerlei momenten te spreken over Gods woorden: als je in huis zit, op de weg gaat, bij het liggen en opstaan (Deuteronomium 6:7). Zo moeten Gods geboden (Psalm 78:5), ‘de loffelijkheden des HEEREN, Zijn sterkheid en Zijn wonderen’ (Psalm 78:4) doorgegeven worden. Kinderen hoorden het Woord ook van anderen. Bij de voorlezing van de Wet van de HEERE (Deuteronomium 31) werden de kinderen ook geacht aanwezig te zijn. Tijdens Jezus’ preken waren kinderen aanwezig (Johannes 6:9).

Kinderen gingen mee naar de samenkomsten van de synagoge en de christelijke gemeente. Eutychus’ aanwezigheid bij Paulus’ preek maakt duidelijk dat er kinderen en jongeren in de samenkomsten aanwezig waren. Ook bij Paulus’ afscheid op het strand bij Tyrus, waar gezamenlijk gebeden werd, waren kinderen aanwezig. De vroege christenen, hetzij met een joodse of heidense achtergrond, zullen zeer vertrouwd zijn geweest met de betrokkenheid van kinderen in godsdienstige handelingen en in verschillende dagelijkse en periodieke rituelen. Kinderen hoorden er gewoon bij, zo blijkt uit de groet van Ignatius aan de gemeente van Smyrna: ‘Ik groet de families van mijn broeders met hun vrouwen en kinderen ...’

Leren: In en rond de synagoge en op de scholen die ontstonden leerden jongens de Schrift te lezen. Uit het hoofd leren van grote delen van de gelezen tekst was gewenst.

Jongens van tien tot dertien jaar kregen vervolgonderwijs in de mondelinge Thora in de vorm van *midrash*, dat is commentaar op de Bijbeltekst. De mondelinge wet werd hardop geciteerd totdat ze het materiaal beheersten. Zo is de apostel Paulus zeer waarschijnlijk grootgebracht.

Symbolen: Bij het zien van de attributen van het Pascha vroegen kinderen hun ouders naar het waarom van dit feest, waarschijnlijk gebeurde dit ook bij andere feesten en de sabbat. Instructief is het beeldende onderwijs van de twaalf stenen die Jozua oprichtte bij Gilgal als blijvende herinnering aan de doortocht door de Jordaan. Zij moesten de nieuwsgierigheid van kinderen prikkelen, zodat wanneer kinderen vroegen ‘Wat zijn deze stenen?’ het verhaal van de doortocht door de Jordaan (en de Schelfzee) doorverteld kon worden (Jozua 4:21-23).

Rituelen: Kinderen citeerden thuis dagelijks de geloofsbelijdenis, het *Shema* (Deuteronomium 6:4-5). Het bouwen van de loofhut tijdens het jaarlijkse Loofhuttenfeest was ook een terugkerend ritueel dat ongetwijfeld tot de verbeelding van kinderen sprak (Leviticus 23:42-43), evenals de jaarlijks terugkomende viering van het Pascha.

De middelen die in de tijd van de Bijbel werden gebruikt om Gods woorden bij kinderen in te scherpen, bieden nog een aantal handvatten voor de godsdienstige opvoeding van vandaag:

4. Neem kinderen al vroeg mee naar de kerk

Verschillende Bijbelse voorbeelden laten zien dat kinderen al vroeg betrokken werden bij godsdienstige samen-

komsten. Dat pleit ervoor om ze ook vandaag al vroeg mee te nemen naar de kerkdienst of andere vieringen. Bij de nogal eens gehoorde bewering dat ze het toch niet begrijpen zijn kanttekeningen te plaatsen. Kinderen vangen veel meer op dan vaak gedacht wordt. Bovendien wordt hun vocabulaire en voorstellingsvermogen geprikkeld door hetgeen ze horen en zien. Hun aanwezigheid in de dienst is een appel en stimulans voor voorgangers om ze regelmatig aan te spreken en door middel van een verhaal of voorbeeld erbij te betrekken.

5. Leer kinderen psalmen en teksten aan

Naar analogie van het aanleren van het *Shema* en de geboden is er veel voor te zeggen als ouders hun kinderen psalmen en teksten aanleren. Dit kan naast de schoolpsalm de weektekst van de zondagsschool zijn of een eenvoudige versie van de Catechismus (zoals die van W. Verboom).

6. Gebruik symbolen en rituelen

Hoewel het godsdienstonderwijs in de Bijbel vooral verbaal was, werden er ook andere middelen aangewend. Kinderen zijn visueel ingesteld. Het aansteken van adventskaarsen helpt kinderen te beseffen dat ze in een bijzondere fase van het kerkelijke jaar leven. Speciale dagboekjes voor de advents- en lijdenstijd kunnen ook het bijzondere van deze periode onderstrepen. Daarnaast bieden visuele momenten, zoals doop en avondmaal in de gemeente, aanknopingspunten voor een gesprek. Sommige ouders hebben de gewoonte kinderen rond hun doopdatum een kaart of een attentie (dagboekje) te geven.

Tot slot

Heel de geschiedenis door zijn er twee soorten mensen geweest: zij die God vrezen en zij die Hem niet vrezen. Een opvoeding in de vreze des Heeren is vaak het middel geweest in Gods hand om kinderen tot Hem te trekken. Dat is nooit een automatisme: godvrezende ouders hebben soms goddeloze kinderen (denk aan Manasse), terwijl goddeloze ouders soms godvruchtige kinderen hebben (denk aan Manasses vader Hizkia). Toch lijkt met een toespeling op de bekende woorden van Ambrosius de conclusie gerechtvaardigd te zijn dat kinderen van veel gebeden moeilijk verloren kunnen gaan.

Als het bovenstaande één ding duidelijk maakt, is het wel dat God middelijkerwijze werkt. Deze middelen zullen vooral vruchtbaar zijn als ouders zelf levende gestalten van geloof en Godsvreze zijn. De middelen kunnen alleen vruchtbaar zijn als ze gedragen worden door gebed en een diep besef van afhankelijkheid van Gods zegen (vgl. het voorbeeld van David die vanaf de baarmoeder af op de HEERE geworpen werd, Psalm 22:11). Ook hiervoor geldt dat we kunnen zaaien, planten en natmaken, maar dat het God is Die de groei geeft (vgl. 1 Korinthe 3:6).

De woorden van Matthew Henry zijn in dit verband nog steeds geldig: 'Wij brachten hen tot Hem in hun doop, een ingezet teken dat ze Zijn eigendom zijn. Wij brengen hen tot Christus in de godsdienstige opvoeding, een ingezet middel om Zijn eigendom te worden. Beide moeten gepaard gaan met het gebed of ze de Zijne mogen worden. Zo ver moeten we gaan en verder kunnen we niet komen.' Laten we met al onze kracht, liefde en inzet doen wat wij kunnen doen – en laten we van de Heere verwachten wat wij niet kunnen doen. In die weg mag zegen verwacht worden.

Verwerking

1. Welk Bijbels voorbeeld spreekt je in het bijzonder aan? Kun je daaruit een opvoedingsdoel formuleren? Hoe wil je daarover met kinderen in gesprek?
2. a. Hoe vind je het om kinderen al jong mee naar de kerk te nemen?
b. In welke stelling herken jij je? Waarom?
 - Jonge kinderen moet je in de kerk niet bezighouden met speelgoed, pen, papier et cetera. Ze moeten leren stil te zijn in de aanwezigheid van God.
 - Maak het jonge kinderen niet te moeilijk. De kerkgang mag geen zware opgave worden. Het moet een positieve ervaring zijn.
3. In de tijd van de Bijbel werd veel uit het hoofd geleerd. Wat is daarvan de waarde? Hoe kun je dit een plek geven in gezin, jeugdwerk en lespraktijk?
4. Van welke symbolen en rituelen maak jij gebruik in je opvoedingspraktijk op school, in het kinderwerk of thuis?
5. Gelovige moeders zijn in de Bijbel actief in het onderwijzen van jonge kinderen. Gelovige vaders geven vanaf een jaar of zeven gestructureerd godsdienst-onderwijs. De verbondsgemeenschap is er op elke leeftijd. Herken je deze ijver in je gezin, kerk en school?

Hoofdstuk 3

Woorden die kinderen begrijpen

en zinnen die te moeilijk zijn

dr. Janneke de Jong en drs. Eefje van de Werfhorst

Bert is bijna acht jaar en kan al goed lezen. Af en toe mag hij aan tafel uit de Bijbel lezen. Vanavond is Psalm 128 aan de beurt. Vers 3 leest Bert als volgt: 'Uw huis-vrouw zal wezen als een vrucht-ba-re wijn-stok aan de zijden van uw huis; uw kinderen als olifanten rond-om uw tafel.'

Bert kan woorden van meerdere lettergrepen al goed lezen. Soms hapert hij even en leest hij een woord in stukjes, 'huis-vrouw'. Dan wil hij vlot doorlezen en ziet hij het woord 'olijfplanten'. Hij denkt het te herkennen, het woordbeeld lijkt op dat van het woord olifanten. Dát is in zijn mentale lexicon opgeslagen, het woord olijfplanten niet. Hij leest dus een woord dat erop lijkt en dat hij zelf goed kent.

De taal van de Bijbel is niet eenvoudig. Ze bestaat uit lange zinnen met vaak lastige zinswendingen. De teksten zijn oud en komen uit een andere cultuur dan de onze. De bloemrijke taal en de beeldspraak zijn daardoor vreemd voor ons. Het is dus begrijpelijk dat Bert het woord 'olijfplanten' niet kent. Naast de boodschap zelf is ook de vorm waarin die verpakt is mooi, maar moeilijk. Het

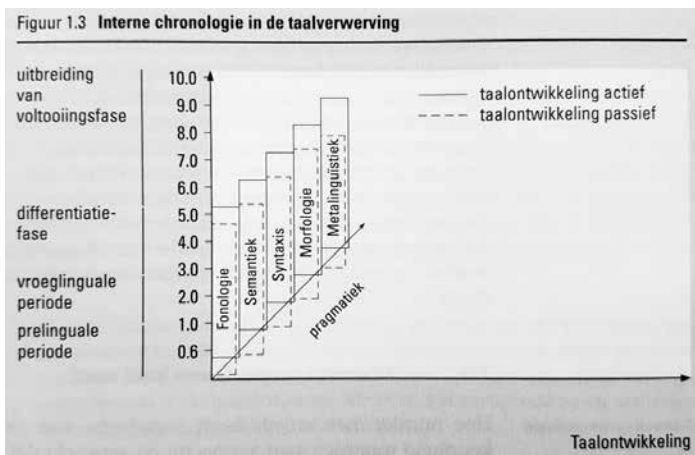
is duidelijk dat die afwijkt van het dagelijks, algemeen taalgebruik. Zowel qua inhoud als qua vorm moet er een slag gemaakt worden om de tekst te begrijpen. Wie de Bijbel goed wil lezen en begrijpen, moet een hoog niveau van leesvaardigheid hebben. Daarvoor zijn Europese richtlijnen opgesteld, die kennen zes niveaus: A1, A2, B1, B2, C1 en C2. A1 is het niveau 'beginner', C2 heet niveau 'bijna moedertaal'. Voor het lezen van de Bijbel in gewone taal (BGT) is niveau B1 nodig: 'halfgevorderd'. Dit niveau kan 95% van de Nederlanders begrijpen. Voor veel volwassenen is de taal van de Statenvertaling (of de HSV) een probleem: je moet er in feite niveau C2 voor hebben. Dat geldt dus zeker voor kinderen. Dat betekent niet dat deze vertalingen niet gebruikt kunnen worden in de godsdienstige opvoeding, maar het is erg belangrijk dat opvoeders zich goed bewust zijn van de moeilijkheidsgraad.

In dit hoofdstuk bieden we inzicht in de taalontwikkeling van het kind. Welke woorden en zinnen kan het aan? En hoe ontwikkelt de cognitieve ontwikkeling zich, zodat het kind ook daadwerkelijk begrijpt wat hem verteld wordt? Hoe kunnen wij goed spreken over de Koning, zodat het kind goed kan luisteren en begrijpen? We gebruiken de benamingen verteller en opvoeder door elkaar, maar we bedoelen er iedereen mee die thuis, op school of in clubverband aan kinderen over de Koning vertelt. En voor de leeftijds aanduidingen en ontwikkelingsfases is steeds een doorsnee ontwikkeling aangegeven. Dat die per kind kan verschillen, spreekt voor zich.

Het taalverwervingsproces

Het taalverwervingsproces is een prachtig, maar ingewikkeld gebeuren. In dat proces zijn zes aspecten te onderscheiden: fonologie, semantiek, syntaxis, morfologie, metalinguïstiek en pragmatiek. De eerste vijf aspecten vormen een interne chronologie. Als een kind taal leert gebruiken en begrijpen, begint dat met de fonologie en daar komt telkens een aspect bij.

Als een kind een halfjaar oud is, begint het al klanken te produceren, maar daarvoor heeft het al verschillende klanken leren onderscheiden. Dat is het aspect van de **fonologie**. Na verloop van tijd, als een kind ongeveer een jaar is, zijn de klanken niet meer willekeurig, maar hebben woorden betekenis – dat is de **semantiek**. Er komt een woordenschat en het begin van een zogenaamd semantisch netwerk, dat de woorden in verbanden plaatst.



Soms merken we door een taaluiting hoe het semantische netwerk functioneert. Als de verteller aan een groep kleuters vraagt: 'Wie weet nog hoe die man heette die het kruis voor de Heere Jezus droeg?' en Nick daarop antwoordt: 'Simon en hij werkte bij de ambulance', merken we dat het woord 'Cyrene' – een homofoon van 'sirene' – in zijn semantisch netwerk opgeslagen is bij het woord ambulance. Ongetwijfeld zitten in dat netwerk ook de woorden politie en brandweer, maar het is waarschijnlijk dat door de context van pijn en lijden meteen het woord ambulance in de hersenen geactiveerd wordt. Nick heeft dus goed geluisterd! De opbouw en uitbouw van het semantische netwerk gaat levenslang door.

Rond het tweede levensjaar wordt al een begin gemaakt met de opbouw van zinnen, de **syntaxis**. Daar hoort ook het samenvoegen van woorden in groepen en zinsdelen bij. Een kleuter kan nog zeggen: 'Mozes ligt in een mandje in het water van biezen.' Hij leert vervolgens dat 'van biezen' bij 'mandje' hoort en zal na verloop van tijd vanzelf de zin anders gaan opbouwen.

Van **morfologie** is sprake bij vormveranderingen van woorden. Tijdens de taalverwervingsperiode proberen kinderen eigen versies uit en zegt een kind: 'Ik heb gebid' of 'Hij loopt harderder'. De **metalinguïstiek** richt zich op de reflectie, op het nadenken over taal. Kinderen denken vanaf een jaar of vier op hun manier al na over taal en taalregels en over aard en nut van taalgebruik. Dat kan zich uiten in zelfcorrectie, kritiek op volwassen taalgebruik en vragen naar de juiste betekenis, maar speelt voor het basisschoolkind ook een rol bij het begrijpen van grapjes en rijmpjes. Een kind uit groep

drie kan na een vertelling over de discipelen die vissers van mensen worden, vragen: 'Ik snap het niet wat een visser van mensen is. Namen ze ook een hengel mee?' Naast deze vijf chronologische aspecten kennen we de **pragmatiek**: het kind hanteert tijdens het hele taalverwervingsproces de taal zoals die op dat moment is als instrument in het dagelijks leven. De pragmatiek groeit dus continu mee. Heel belangrijk zijn de narratieve vaardigheden van het kind: hoe kan het een gebeurtenis of verhaal navertellen? De opvoeder helpt zijn 'verhaal' te reconstrueren door vragen te stellen, samen te vatten en aan te vullen.

De taalontwikkeling 0–5 jaar: 'Ik struikel nooit'

Het taalverwervingsproces voltrekt zich op de leeftijd van nul tot vijf jaar, in die zin dat een vijfjarige de taal kan beheersen als volwaardig communicatiemiddel. Als we het eindpunt van de taalverwerving willen vaststellen, hanteren we vaak de leeftijd van negen jaar. Dan spreekt het kind correct volgens de regels van de moedertaal zoals een doorsneevolwassene dat ook doet (Schaerlaekens, 2008).

De eerste vijf jaar verwerft het kind zijn taal in een hoog tempo. Als er voldoende stimulans van buitenaf is, kunnen de hersencellen de nodige verbindingen (synapsen) aangaan, en zo een soort complexe mentale atlas vormen. De functionele systemen die daarvoor nodig zijn, ontwikkelen zich al vroeg. Voor het eerste jaar ontwikkelt zich al de auditieve klankwaarneming en voor het vierde jaar het woordgeheugen.

In het taalverwervingsproces zijn twee polen te onderscheiden: de receptieve taalontwikkeling, de ontwikke-

ling van het begrijpen van taal, en de actieve taalontwikkeling, de ontwikkeling van het gebruik ervan. De receptieve taalontwikkeling of comprehensie loopt voor op de actieve. Kinderen begrijpen meer taal dan ze zelf produceren. Deze voorsprong is gedurende de gehele ontwikkeling van kracht; eigenlijk is hij er levenslang. De receptieve taalontwikkeling is moeilijk te testen en vaak lastig in te schatten, terwijl deze voor het begrijpend luisteren juist van groot belang is. Een verteller maakt voor zijn verhaal immers een inschatting van het taalniveau van de kinderen. Hij hanteert nooit het niveau van het kind, maar past zich wel aan. Zijn taalaanbod moet uitdagend zijn en vooral niet te kinderachtig; er mag wat te leren zijn.

Begrijpend luisteren

Goed en aandachtig luisteren moet getraind worden. Er zijn grote verschillen tussen kinderen in het vermogen om goed te luisteren. Dat merkt iedere verteller. Het is daarbij goed om te weten dat het niet zozeer om aanleg gaat, maar om oefening. De hersenstructuren zijn geen oorzaak van (on)voldoende luisteren, maar het gevolg van de training daarin (Goorhuis, 2017). Kinderen die goed hebben leren luisteren (en kijken) laten bij wetenschappelijk onderzoek grotere actieve hersengebieden zien dan kinderen die dat niet hebben geleerd. Met het luisteren naar verhalen doen kinderen ervaring op, ze leren hoe een verhaal opgebouwd is en hun woordenschat en kennis van de wereld groeien. We trainen ze dus voortdurend – steeds wat langer luisteren, steeds wat meer concentreren – en moeten ons ervan bewust zijn dat dit goed is voor het kind. Ook de kerkgang helpt



kinderen zich hierin te oefenen. Het is een valkuil om alles zo kort en simpel mogelijk te willen maken. Bij het luisteren gaat het vooral om de passieve taalontwikkeling van het kind. Die is niet direct zichtbaar. Hoe weten wij dan of ons verhaal overkomt? Het is belangrijk te beseffen dat het bij het vertellen van een verhaal niet om leerstof gaat die getoetst wordt en tot in de finesses beheerst moet worden. Daarom wordt in de theorie over het vertellen van verhalen veel gesproken over *appreciatie*, meer dan over verhaalbegrip. Onder appreciatie verstaan we het gegeven dat kinderen het gaan waarderen om naar een verhaal te luisteren, dat het boeiend is en dat ze ervan kunnen genieten. Dat gaat zeker ook op voor een Bijbelverhaal. Kinderen vinden het fijn om te luisteren,

ze horen graag een boeiend verhaal en kunnen genieten van de spannende gebeurtenissen in het leven van David, van de reizen van Paulus en de gelijkenis van de verloren zoon. Naast dat genieten is er uiteraard een hoger doel, maar – zeker buiten de schoolse context – gaat het niet zozeer over leerstof, maar over eerbied, inwijding in de geloofswaarheden en vorming.

Als je een verhaal vertelt of voorleest en je wilt weten of het is overgekomen en gewaardeerd, kun je erover in gesprek gaan met de kinderen. Wat zich afspeelt in de hoofden en harten kan dan woorden krijgen. Zo'n gesprek kun je op drie manieren voeren:

Drie soorten vragen over een verhaal:

Begrijpend luisteren

De opvoeder organiseert een verwerkingsactiviteit die gericht is op begrijpend luisteren om te kijken of het kind het verhaal snapt en welke beleving het oproept, of het er vragen bij heeft en er nog meer van wil weten.

Reconstructie van het verhaal

Ook vragen naar de reconstructie van het verhaal doen ertoe. Wat gebeurde er eerst? En wat daarna? Hoe liep het af? Wat is het belangrijkste van het verhaal? Door dit soort vragen te beantwoorden, leren kinderen hoe een verhaal opgebouwd wordt en kunnen ze later moeilijkere verhaalvormen aan.

Reflectie

Het laatste aspect van de verwerking is de reflectie: nadenken en napraten over de verhaallijn, spanning, tempo, woordkeus, formuleringen, enzovoorts. Bij deze gesprekken is het belangrijk dat er een veilige omgeving is waarin het kind vrijuit durft te praten.

De periode van nul tot één en van één tot tweeëneenhalf jaar noemen we de voor- en vroegtalige periode. Het is goed als een kind naast de gewone communicatie in deze eerste fases al hoort Bijbellezen en zingen, dat het vaak de namen God en Jezus hoort, gekoppeld aan rituelen als bijvoorbeeld een avondgebedje. De recent verschenen *Babybijbel* heeft kinderen in deze vroegste fases op het oog. In het verhaal 'De goede Herder' lezen we zinnen als: 'Klein schaapje is er niet! / Klein schaapje is weg! / Wat doet de herder? / De herder gaat op weg.' De verteller bevindt zich qua niveau net boven dat van het kind. Het jongste kind op (zondags)school en club, de peuter en de kleuter, bevindt zich in de differentiatiefase van de taalontwikkeling en is in staat om veel te leren. Het kan woordjes gebruiken en samenvoegen tot zinnetjes in telegramstijl. Het kind ontwikkelt zich enorm in de differentiatiefase. De peuter of kleuter oefent voortdurend met morfologie en syntaxis: zijn zinnen worden vollediger en correcter en gaandeweg leert het goede woorden vormen. Ook kan de taal zelf onderwerp van gesprek zijn als het kind vraagt naar woorden die het niet begrijpt. Als opvoeder moet je in deze fase rijke en gevarieerde taal

aanbieden, maar waken voor al te lange zinnen met veel samenstellingen. Figuurlijk taalgebruik is voor veel kinderen in deze fase nog lastig. Als de verteller in zijn gebed zegt: 'Wij struikelen steeds weer', kan een vierjarige reageren met de woorden: 'Dat hoef je niet meer te bidden, want ik struikel nooit meer. Ik kan al best goed lopen.'

Als je abstracte woorden als zonde, genade en eeuwigheid gebruikt, zal een kind in deze fase doorgaans niet begrijpen wat je bedoelt. Ze zeggen een kind in deze fase nog niets. Wel kan in een vertelling of een gesprekje kort iets aangeduid worden als het om een belangrijk aspect van de geloofsleer gaat. Als Jakob zijn oude vader bedriegt door te doen alsof hij Ezau is, kan de verteller zeggen: 'Jakob liegt. Dat vindt de Heere erg, dat is zonde.' Het begrip zonde refereert dan aan een concrete gebeurtenis. Als dergelijke woorden, opnieuw in een logische context, weer aan de orde komen, kan dat op een soortgelijke manier benoemd worden. Zo vormt zich als het ware een concept, dat langzaam gevuld wordt en zo wordt voorkomen dat 'zonde' een lege klank wordt.

De opbouw van het verhaal moet voor kinderen in deze fase eenvoudig zijn. Een Bijbelverhaal moet kort en ongecompliceerd zijn, met een duidelijk thema, zodat het een afgerond geheel is. Een ingewikkelde plot, flashbacks of een ongewoon perspectief veroorzaken verwarring. Eerst moeten de kinderen leren hoe een 'gewoon' verhaal opgebouwd is. Omdat de tijd en cultuur van de Bijbel zo verschillen van de onze, kan het gebruik van mooie platen het verhaal ondersteunen. Het voorkomt dat de verteller te veel moet uitleggen, wat het verhaal

onderbreekt. Eenvoudig wijzen naar een afbeelding kan veelzeggend zijn.

Kleuters kunnen al een eenvoudig, veel gezongen psalmvers leren, zoals Psalm 134:3 en het negende vers van de berijmde Tien Geboden. Het mee kunnen doen in de eredienst is van grote waarde. Het is mooi als de opvoeder daaraan refereert. Je moet zo'n psalmvers niet in details uitleggen, maar je beperken tot de hoofdgedachte. Een enkel moeilijk woord kun je uitgebreider bespreken. Uit Psalm 134:3 zou dat het woord *zegen* kunnen zijn: iedere zondag hoort het kind dat veelbetekenende, rijke woord in de kerk. Het bijbehorende gebaar ondersteunt de betekenis, waardoor het beter in het geheugen verankerd wordt. Aan abstracties zijn kinderen onder de zes jaar nog lang niet toe: een terugkoppeling naar het Oude Testament of een vooruitblik naar het Nieuwe Testament is veel te moeilijk. Een verhaal over Salomo kan wel verteld worden, maar Salomo als type van Christus is een brug te ver. De offerdienst in tabernakel en tempel kan wel aan bod komen in een geschiedenis van Samuël of Zacharias, maar als het offer van Christus daarbij betrokken of daarmee vergeleken wordt, haken kinderen van deze leeftijd absoluut af. Een opvoeder kan wel een link leggen in zijn gebed: 'Salomo was rijk, maar U bent nog veel rijker, Heere. Daarom vragen wij U ...' Hij maakt dan even de vergelijking, maar heeft hier niet de intentie de kinderen te leren dat Salomo een type van Christus is. Laura Zwoferink vertelt voor jonge kinderen over het verloren schaap. Ze heeft ervoor gekozen niet alleen het verhaal te vertellen, maar dat met een enkel woord in te leiden en af te sluiten. Zo wordt het een raamvertelling. Als de in- en uitleidende woorden héél kort gehouden

worden, kan dat wel. Maar menig voorlezer zal gemerkt hebben dat kleuters de aandacht verliezen als het eigenlijke verhaal verteld is.

Zie je de mensen staan? Ze luisteren naar de Heere Jezus. Hij vertelt een verhaal.

Kijk, daar is een herder. Hij heeft honderd schapen. De herder zorgt goed voor zijn schapen. Als het avond is, brengt hij ze in de stal. Eén schaapje loopt weg. Maar de herder ziet het niet. De herder telt al zijn schapen. O, wat schrikt hij. Er is een schaapje kwijt. Wat is de herder ongerust. De herder gaat het schaap zoeken. Is het tussen de rotsen gevallen? Of heeft een leeuw het schaapje gedood? De herder zoekt overal. Wat ziet de herder daar? Zijn verloren schaap! Wat is hij blij! De herder legt het schaap op zijn schouders. Want het schaapje is zo moe. Hij brengt het veilig naar de stal. De herder roept zijn vrienden en bureu. 'Kom', zegt hij. 'Vier feest met mij. Want mijn schaap was verloren, maar ik heb het weer gevonden.'

Wat wil de Heere Jezus ons leren? De goede herder is de Heere Jezus. De Heere Jezus zoekt verloren mensen. Mensen die van Hem zijn weggelopen. Hij wil ze bij Hem terugbrengen. Wat is de Heere goed. (Zwoferink, 2006, pp. 156-161)

De taalontwikkeling 5-10 jaar: 'Paulus wordt lid van God'

Van vijf tot tien jaar verkeert de taalontwikkeling van de kinderen in de voltooiingsfase. De fonologische ontwik-

keling is voltooid, de andere aspecten worden nog uitgebreid en langzaamaan afgerond. Syntaxis en morfologie zijn vaak geen probleem meer, de metalinguïstiek neemt toe. Het kind kan meer vragen over woordbetekenissen stellen en ook commentaar geven op het taalgebruik van de verteller. Het navertellen wordt steeds beter, al moet het kind nog vaak naar woorden zoeken. Als Marleen (acht jaar) vertelt over de bekering van Paulus, doet ze dat met de volgende woorden: 'Na drie dagen kon hij weer zien en toen werd hij lid van God.'

Abstracte uitdrukkingen als 'wandelen met God' kunnen nog moeilijk zijn. Het is raadzaam een dergelijke uitdrukking alleen te gebruiken waar die in de Bijbel staat: bij Henoch en Noach (Genesis 5 en 6). Soms is er nog moeite met de lijdende vorm: 'David wordt door Jonathan geholpen' kan een jong kind gemakkelijk interpreteren als 'David helpt Jonathan'.

De verteller doet er sowieso goed aan de lijdende vorm zoveel mogelijk te vermijden. In de *Zelf lezen Bijbel* van Mary Batchelor lezen we in het verhaal 'God redt Petrus' het volgende:

Petrus zat in de gevangenis. Hij werd dag en nacht door soldaten bewaakt. Op een nacht werd Petrus door een engel wakker geschud. De boeien van Petrus vielen zomaar op de grond. (Batchelor, 2010, p. 242)

Het verhaal is levendiger zonder de lijdende vorm:

Petrus zat in de gevangenis. Soldaten bewaakten hem

dag en nacht. Op een nacht schudde een engel Petrus wakker. De boeien van Petrus vielen zomaar op de grond.

Een kind dat de voltooiingsfase van zijn taalverwerving doormaakt, kan al veel aan. Cognitief gezien kunnen begrippen als eeuwigheid en volmaaktheid aan de orde komen, evenals meer beeldend taalgebruik, zoals de 'Ik ben'-woorden van Jezus, de psalmen en eenvoudige Bijbelliederen. Kinderen kunnen rond een jaar of tien heel gevoelig zijn voor mooie woorden en uitdrukkingen. Sommige kinderen kunnen ze toepassen in hun dagelijks algemeen taalgebruik en beleven daaraan plezier. Zo schrijft Ruth (negen jaar) in een opstel over haar zieke opa die naar het ziekenhuis moet: 'want zijn krachten bezwijken'.

Ook bij deze leeftijdscategorie moet het taalgebruik van de verteller sober blijven. Deze kinderen kunnen meer aan, maar dat kan het gevaar opleveren dat er te veel sensatie, te veel spanning gecreëerd wordt. Zoals je een mooi schilderij niet ophangt op een druk behang, moet de opvoeder het verhaal tot zijn recht laten komen door zelf sober te zijn. Met mimiek en gebaren, maar ook door pauzes en stembuigingen kan hij bepaalde woorden of zaken aandacht geven, zonder druk te doen en de nadruk op zichzelf te leggen.

Bijbelse begrippen als genade, zonde, vergeving en bekering kan de verteller nu gebruiken als ze als het ware uit het verhaal opkomen. Dan is het begrip ingebed en krijgt het reliëf; het kind heeft bij het begrip de context van een verhaal en kent dus een concreet voorbeeld. Zo wordt een concept gevuld en wordt er gebouwd aan een

semantisch netwerk. Als ‘beking’ gekoppeld wordt aan uitdrukkingen als God liefhebben en gehoorzamen, krijgt het inhoud en bekijft het beter. In de kinderbijbel *Volg Mij* zien we daar meer dan eens een goed voorbeeld van.

Als Abraham gevraagd wordt zijn zoon Izak te offeren, lezen we het volgende: ‘Wat een moeilijke opdracht. Toch zal Abraham doen wat God vraagt, want Abraham weet hoe belangrijk het is om de Heere God altijd te gehoorzamen.’ (Van Binsbergen, 2009, p. 37)

De auteur maakt duidelijk dat het liefhebben van God gehoorzaamheid vraagt. Uit het verhaal blijkt dat de Heere dat belooft.

Een verhaal als de verschijning van de Levensvorst aan de zee van Tiberias is bij uitstek geschikt om kernbegrippen te bespreken. Een meester heeft met grote betrokkenheid het verhaal beeldend verteld en hoopt dat de vergeving van Petrus’ verloochening en zijn herstel in het ambt goed overgekomen zijn. De kinderen hebben heel goed geluisterd.

Hanneke (zes jaar) wil na het verhaal meteen reageren. ‘Ze hebben alleen maar een vuurtje voor de vis. Dan mogen ze onze koekenpan wel hebben, want mama heeft net een nieuwe gekocht.’ Een dergelijke reactie heeft de verteller zeker niet verwacht. Dat er op de leeftijd van zes of zeven jaar nog geen historisch besef is, weet hij wel, maar toch valt deze reactie hem tegen. Hij zegt tegen Hanneke dat hij dat heel aardig vindt en stelt dan een aantal vragen aan de groep.

Reinhard (zeven jaar) zit na te denken als de meester vraagt: 'Wat vond jij mooi in het verhaal?' Het duurt even voor er antwoord komt. De meester wacht en gunt hem die tijd. Dan zegt Reinhard: 'Dat het weer goed is gekomen.' De verteller merkt de grote verschillen op: cognitieve, sociaal-emotionele en taalverschillen. Reinhard komt met enkele woorden tot de kern: de Heere vergeeft Petrus, het is weer goed.

Na de voltooiingsfase 9-12 jaar: 'De psalm over de spiegels'

Formeel gezien is de taalontwikkeling op het negende jaar afgerond. Bijbelse kernbegrippen kan de verteller verder uitbreiden met woorden als verkiezing, roeping, rechtvaardigmaking. Het is belangrijk dat hij ze koppelt aan al bekende woorden. Het kind heeft eerder al gehoord van zonde en genade, van straf en vergeving. Het woord rechtvaardigmaking staat daarmee in verband. Noem deze woorden daarom en leg ze goed uit. Dan koppelt het kind ze en groeit het semantische netwerk. Als de verteller, de dominee of iemand anders in een heel andere context eens de woorden zonde en genade gebruikt, wordt het hele netwerk geactiveerd. Zo worden de woorden in samenhang geleerd en 'opgeslagen'.

Kinderen van negen tot twaalf jaar kunnen vaak al beeldend taalgebruik aan, zoals we dat in Openbaring vinden en in teksten van de profeten. Ook leren ze nu de verbanden te zien tussen het Oude en het Nieuwe Testament. Beeldende taal en Bijbelse uitdrukkingen als 'verslagen in het hart' (Handelingen 2:37) kunnen de meeste kinderen goed begrijpen.

Kinderen leren in deze fase moeilijkere psalmen en kunnen de uitleg ervan volgen. Desondanks hoeft het streven niet te zijn dat alle kinderen de psalm goed begrijpen. Het gaat immers bij het godsdienstonderwijs en de geloofsopvoeding ook om het inwijden in de rituelen, het vertrouwd raken met de psalmwoorden en melodieën en het actief leren deelnemen aan de eredienst. Het van buiten leren gaat de meeste kinderen goed af, daarvoor is een volledig begrip niet noodzakelijk. Kinderen kunnen soms een Bijbeltekst of psalm heel mooi vinden zonder dat ze die goed begrijpen.

Gerben (elf jaar) vraagt: 'Juf, zingen we de psalm over de spiegels?' Na enig doorvragen is het duidelijk dat Gerben Psalm 45:1 wil zingen: 'Mijn hart, vervuld met heilbespiegelingen, zal 't schoonste lied van enen Koning zingen.' De juf reageert positief: 'Ja, dat zingen we. Het is het schoonste, het mooiste lied voor de Koning!' Vervolgens noemt ze in haar gebed de Heere een beminnelijke Vorst, een Vorst, een Koning om lief te hebben. Ze waardeert de inbreng van Gerben en met haar taal borduurt ze voort op de Koning én onze verhouding tot Hem.

In deze leeftijdsfase wordt de oriëntatie in ruimte en tijd verder ontwikkeld en krijgt het kind op school aardrijkskunde en geschiedenis. Het kan nu ook gebruik leren maken van landkaartjes die in veel Bijbeltjes opgenomen zijn. Het historisch besef kan een verdieping geven aan de Bijbelverhalen. De verteller kan gebruik gaan maken van een tijdbalk of een jaartal noemen. Als hij de geschiedenis van Jeremia vertelt, kan hij aangeven dat Jeremia ongeveer 2600 jaar geleden leefde.

Zo'n vrij zakelijk aandoende invalshoek hoeft de beleving niet in de weg te staan. Kinderen zijn ontvankelijk voor de dingen waarmee ze op school op dat moment bezig zijn en de verteller kan dat uitbuiten. Zo leren de kinderen ook dat de heilsgeschiedenis ingebed is in de 'gewone' geschiedenis en dat die ook alles te maken heeft met ons leven. De tijdbalk is begonnen bij de schepping en eindigt op de dag van Christus' wederkomst.

In een Bijbelverhaal van Christine Stam-van Gent zien we de feiten gecombineerd met de beleving van Jeremia. Jeremia krijgt in Rama van Nebuzaradan de vrijheid om naar Juda terug te keren.

Ik ben bang om mijn stad terug te zien. Al de ellende van de afgelopen dagen komt weer boven. Op het ritme van mijn voeten vind ik woorden voor een klaaglied: Ach, wat heeft de Heer zich in een donkere wolk gehuld. De vijand hield Hij niet tegen, nee, Hij werd zelf onze vijand. Hij spande zijn boog, doodde onze dierbaren. Vol woede goot Hij vuur over de tempel heen. Alles werd vernietigd. Zwijgend zaten we op de grond, bedolven onder een kleed van rouw. (...) Laten we huilen tot aan de morgen. Laat onze tranen stromen als een rivier.

Al schreeuw ik om hulp, in plaats van te antwoorden, gooit Hij rotsblokken op de weg. Mijn God loert op mij, als een beer vanuit het struikgewas. Mijn volk bespot mij. Ik heb geen hoop, geen vrede meer. Geluk? Ik weet niet meer wat dat is.

Denk aan mij. Sluit uw oren niet voor mij. Uit mijn diepe put roep ik uw naam, Heer.

Dan voel ik hem ineens, naast mij. Licht als een scha-

duw die ik niet pakken kan, maar die bij elke stap met mij meegaat. Zacht als de wind fluistert Hij: 'Wees niet bang.' Ik hoor het, ik leun met mijn volle gewicht tegen die woorden aan, en ik fluister terug: Op U zullen we hopen, redding brengende Heer. U neemt het voor mij op, U redt mijn leven. Elke morgen zal ik uw trouw bezingen. (Stam-van Gent, 2017, pp. 168-169)

Deze verteller brengt het verhaal van Jeremia als een authentiek relaas, en in de krachtige taal van de Bijbel *voelen* we als het ware de beleving van Jeremia. God is heilig en soeverein en Jeremia worstelt daarmee. De slotwoorden geven weer wat het geloof is: leunen tegen het Woord van God. Deze beleving is intiem, en tegelijk zo universeel dat het niet uitmaakt of iemand 2600 jaar geleden leefde of nu. Dat maakt een tekst ook geschikt voor tieners en niet minder voor volwassenen. De opvoeder kan aan de hand van zo'n tekst het kernbegrip geloof goed bespreekbaar maken. Op wie of waarop leun jij?

De pubertijd 12–16 jaar: 'Iets om naar uit te kijken?!'

In de puberleef tijd kunnen abstracte begrippen en vergelijkingen, zoals Paulus die schrijft in zijn brieven, verteld worden met een heldere, korte uitleg. Het is mooi als de verteller de belijdenisgeschriften goed kent en die ermee kan verweven. Vooral met de Heidelbergse Catechismus is dat goed mogelijk. Moeilijke Bijbelgedeelten met veel symboliek, zoals de visioenen van Ezechiël, kunnen nu aan de orde komen.

Ook de poëtische taal van het Hooglied en de puntige woorden uit de Spreuken kunnen onderwerp van gesprek zijn. Het is wel belangrijk dat de verteller dicht bij de

tiener komt in zijn woordgebruik, maar hij moet ervoor waken om populaire taal te bezigen. De Bijbel is en blijft een speciaal boek, dat een eerbiedige omgang vereist. Op deze leeftijd lopen de verschillen tussen de kinderen enorm uiteen: een leerling die het vmbo volgt of een gymnasiumleerling hebben vaak weinig interesses gemeen. De doeners moeten korte opdrachten krijgen, de denkers moeten op een andere manier uitgedaagd worden, bijvoorbeeld door over beschouwende vragen na te denken of door extra informatie te verwerken. Ingwersen schrijft over de laatste hoofdstukken van de Bijbel het volgende:

Nadat de Here aan Johannes de strijd getoond had met de overwinning, mocht de apostel ook de vrede zien die daarna heersen zou. Johannes schrijft: 'Ik zag een nieuwe hemel en een nieuwe aarde. Want de eerste hemel en de eerste aarde waren weggegaan.' Hij zag nu de eeuwige heerlijkheid, waarin alles nieuw en volmaakt zal zijn. Ook zag hij de zee niet meer die scheiding maakte tussen de volken, die zoveel vernielde en verzwolg, die zo grote angst aan kon jagen.

Zij was er niet meer.

Wel was de heilige stad er, het nieuwe Jeruzalem.

Johannes zag de stad neerdalen uit de hemel van God. Zij was nieuw en schoon en toebereid als een bruid voor haar man.

Toen hoorde Johannes een geweldige stem zeggen: 'Zie, de tent van God is bij de mensen. Hij zal bij hen wonen en zij zullen Zijn volken zijn en God Zelf zal bij hen zijn. En Hij zal alle tranen van hun ogen afwissen. En de dood zal niet meer zijn, noch rouw, noch geschrei,

noch moeite zal er meer zijn. Want de eerste dingen zijn voorbijgegaan.’ (Ingwersen, 1983, p. 737)

Bij het lezen of vertellen zal menig kind zich een voorstelling maken van de nieuwe hemel en aarde en het nieuwe Jeruzalem.

De verteller kan in een gesprek ingaan op het visioen, maar ook concretere vragen stellen als: ‘Wat voor gevaren van de zee ken je?’ Daar kunnen alle kinderen antwoord op geven. Hij kan ook vragen: ‘Van wat zou je vooral willen dat het nieuw en volmaakt werd?’ Deze vraag komt dichtbij en daardoor kan het gesprek persoonlijker worden. Als de situatie voldoende veilig is, kan het zijn dat de tieners in hun hart laten kijken. Dan zegt Judith (veertien jaar) op de vraag of het erg zou zijn als er géén nieuwe hemel en aarde zouden komen ontsteld: ‘Maar dan heb je niets om naar uit te kijken!’

Ten slotte

Met kinderen spreken over de Koning en van Hem vertellen kan op iedere leeftijd. Met een goede voorbereiding en zorgvuldig taalgebruik dat dicht bij de Bijbel blijft, maar ook rekening houdt met de cognitieve ontwikkeling en de taalontwikkeling van het kind, geven we de godsdienstige opvoeding gestalte. Door gesprekken aan te gaan en verschillende soorten vragen te stellen – niet alleen reconstructievragen of kennisvragen, maar ook belevingsvragen en persoonlijke reacties – leren we of een verhaal geland is, wat het kind geleerd heeft en of het zich betrokken voelt. Zo vertellen wij Gods grote werken aan de kinderen met het gebed dat zij hun hoop op God stellen en zijn daden niet vergeten.

Verwerking

1. Welke stelling past bij jou? Waarom?
 - Vervang Bijbelse begrippen als zonde, genade en bekering ook voor jonge kinderen niet, dan word je oppervlakkig.
 - Leg Bijbelse begrippen als zonde, genade en bekering al jong uit, zodat het geen lege termen worden die het geloofsleven uithollen.
2. Hoe geef je Bijbelse begrippen inhoud bij kleuters? En bij oudere schoolkinderen? Kun je een voorbeeld delen?
3. Wat leer je van dit citaat van Maarten Luther? ‘Wij moeten ons volgens een bepaalde regel in nuchtere en passende woorden uitdrukken. Want bij het onderwijzen moet je eenvoudige en nuchtere uitdrukkingen gebruiken, maar geen hoogdravende redevoeringen en retorische woordconstructies (...).’ (WA 18, 662)
4. Jacobus Koelman wil dat ouders kinderen een vrij gebed leren. ‘Nog voor zij tien jaar oud zijn zullen zij zich tot uw verwondering en vreugde uitvoerig in hun gebeden kunnen uitdrukken, naar gelang van hun omstandigheden.’ (Koelman 1679:109) Heeft dit in jouw gezin, school, club of zondagsschool een plek?
5. Koelman pleit ook voor het uit het hoofd leren van Bijbelteksten, vooral van spreken en onberijmde psalmen (Koelman 1679:62). Schenk jij hier aandacht aan op school, club, zondagsschool of in het gezin?

Hoofdstuk 4

Woorden die dichtbij komen

en een kinderleven dat op de Koning gericht moet worden

Margreet van den Berg-van Brenk

Als meisje kon ik me geen voorstelling maken van wat zonde was. Stoute dingen doen, zeiden sommigen. Dan kwam het voorbeeld van het snoepje pakken naar voren. Maar als ik dat niet deed, wat was dan mijn zonde? Ik wist het niet.

Was ik een vrouwelijke variant van de rijke jongeling die de hele wet hield, maar tegelijk ook weer helemaal niet? Of was ik een farizeeër die dankte dat hij niet was als die anderen en zich verhief boven de tollenaar? Of had ik een nieuw hart, waren mijn zonden vergeven en werkte de Heilige Geest in mij? Ik besprak deze vragen met niemand. En niemand besprak deze vragen met mij.

De Bijbel ging thuis en op school met de regelmaat van de klok open. Het leven van zowel m'n ouders als de leerkrachten liet zien dat het Woord van God het navolgen waard was. Ik zag dat het leven met God een liefdedienst was. Maar daarover spreken deed niemand.

Daarom nu een praktisch hoofdstuk over het gesprek. Van iemand die er als meisje geen woorden voor vond om de vragen te stellen die ze had en die nu als moeder soms geen woorden vindt om er met haar kinderen over te spreken, maar die tegelijkertijd niets liever wil dan erover in gesprek zijn.

Het gesprek bekijken we vanuit twee richtingen. Ten eerste de vraag hoe je het Woord van God bij het leven van een kind brengt. Ten tweede de vraag hoe je het leven van een kind bij het Woord van God brengt. Deze tweedeling kun je vergelijken met het werk van een predikant. In de preek richt hij zich tot de hele gemeente en laat hij het hele Woord spreken. In het pastoraat luistert hij naar de vragen die er leven en zoekt hij in de Bijbel naar richtingwijzers voor een specifieke situatie.

1. Hoe breng je in een gesprek het Woord van God bij het leven van het kind?

‘Wat was het laatste woord?’ Het antwoord op deze vraag wist ik altijd. Ook als ik bij iedere andere vraag over het gelezen Bijbelgedeelte beschaamd m’n hoofd zou moeten buigen en erkennen dat ik geen idee had wat m’n vader had gelezen. Maar een andere vraag kwam er nooit, dus heeft niemand ooit gemerkt dat het voor 99 procent (of 100?) langs me heen ging.

En nu zit ik zelf als moeder iedere avond met het gezin aan tafel. Ook bij ons gaat de Bijbel iedere keer na het eten open. Mijn worsteling en gebed hierbij? Dat onze vaste gewoonte geen ijdel gebruik van de Naam van de Heere God is. Dat we niet alleen eerbiedig zitten, maar eerbied tonen door ons in het hele leven richting te laten wijzen door Zijn Woord.

Ik noem een aantal praktische mogelijkheden die kunnen helpen om het Woord van God bij het leven van een kind te brengen.

Eigen Bijbel

Vanaf het moment dat het kind aan tafel mee-eet, krijgt het een kinderbijbel om 'mee te kunnen lezen'. Als je een gedeelte leest dat ook in de kinderbijbel staat, zoek dan die bladzijde op en leg uit dat je hierover gaat lezen. Lees je 's morgens bijvoorbeeld altijd een psalm, dan kom je vaak bij David terecht. De psalm zelf staat niet in de kinderbijbel, maar de schaapherder met z'n harp staat in iedere kinderbijbel. Vertel er maar bij dat David veel liederen heeft gemaakt en dat je er daar nu één van gaat lezen. Op deze manier gaat het kind zien wat de kinderbijbel met de andere Bijbel te maken heeft. Het komt langzamerhand tot het besef dat niet alles in de kinderbijbel staat. Dat de kinderbijbel een opstapje is naar de Bijbel.

Krijgt je kind interesse in letters, dan is het tijd voor een eigen Bijbel. Als je zo'n exemplaar met alleen maar letters voor je hebt liggen, ben je echt groot. Betrek je kind bij het opzoeken van het Bijbelgedeelte. 'We gaan nu lezen over de Heere Jezus. Dat staat achter in de Bijbel, in het Nieuwe Testament.' Of: 'We gaan nu iets lezen uit de tijd voordat de Heere Jezus werd geboren. Dat staat in het eerste stuk, in het Oude Testament.'

Zodra je kind een woordje kan lezen, geef hem dan die gelegenheid. Laat hem merken dat het fijn is dat hij bijna het Woord van God zelf kan lezen!

Wie op school of op club aan kinderen uit de Bijbel vertelt, kan hen ook actief betrekken door hun ieder een Bijbel te geven en hen iets te laten lezen of een vraag te stellen over het gelezene.

Met aandacht

Leer kinderen van jongs af aan dat het Woord van God onze aandacht verdient. Wat we lezen, is belangrijk. Wees er dus met je hele aandacht bij. Dat gaat niet vanzelf, is mijn ervaring. De een zit nog met z'n hoofd bij de ruzie op school, de ander bij een piepje van de mobiel. Hoeveel likes heeft m'n foto op Instagram nu? En zelf zit je ook stiekem op de klok te kijken, want er moet nog heel wat gebeuren voordat je naar de vrouwenvereniging kunt. Aandacht voor Gods Woord komt er alleen als je als ouder tijd en prioriteit geeft aan dit gemeenschappelijke moment. Als een puber vroeg in de avond naar catechisatie of muziekles moet, gaan we niet met z'n allen mee haasten door 'even' Bijbel te lezen en te danken. Nee, die persoon vertrekt als hij moet vertrekken, de rest blijft zitten en neemt de tijd om zich te richten op God en Zijn Woord. Grote afleiders zijn vaak kleine kinderen. Ze voelen haarfijn aan dat dit een goed moment is om aandacht te trekken. Desnoods zondert een van de ouders zich af met de kleine. Haal alles uit de kast om een rustig moment te creëren. Een eigen (kleur)boekje, een speeltje, iets wat anders nooit mag ... Houd in je achterhoofd dat deze situatie tijdelijk is en accepteer dat daarbij hoort dat het niet altijd verloopt zoals je het graag zou willen.

Vragen vooraf

Trek de aandacht van het jonge kind door vooraf een vraag te stellen over het Bijbelgedeelte. Komt er een naam in voor die hij kent? Adam en Eva, Noach of Mozes? Of een dier? Of iets anders wat hij kent? Vraag hem om daarop te letten en vraag achteraf wat hij heeft gehoord.



Vertel vervolgens kort wat er over dat dier of die persoon werd gezegd.

Oudere kinderen kunnen een moeilijkere vraag aan: Welke woorden uit dit gedeelte zijn kernwoorden? Dit vormt een mooie aanleiding om achteraf op die woorden in te gaan. Wat betekenen ze? Het mooiste is natuurlijk om er met elkaar al pratend uit te komen. Lukt dat niet, kijk dan bijvoorbeeld eens op www.abcvoorkinderen.nl (voor kinderen) of op www.abcvanhetgeloof.nl. (voor jongeren). Daar staan Bijbelse kernwoorden uitgelegd.

Vragen tussendoor

Een manier om de aandacht continu gevangen te houden, is om de beurt een tekst lezen en die in eigen woorden weergeven. Dat is soms een forse uitdaging. Niet alleen voor kinderen, maar ook voor ouders. Deze manier van Bijbellezen is bijzonder geschikt om erachter te komen wat een kind begrijpt van een tekst. Ik waarschuw alvast: de uitkomst kan onthutsend zijn. Consequent schat ik het begripsniveau te hoog in. Toen ik met een groepje kinderen Psalm 23 tekst voor tekst behandelde, kon niemand me vertellen hoe grazige weiden eruitzien. Gras kennen ze, de meesten het werkwoord grazen ook, maar bij het bijvoeglijk naamwoord grazig bleef iedereen glazig kijken. En laat ik maar dicht bij huis blijven: dat gewanikelijk van het woord gevangen komt, heb ik zelf ook pas op latere leeftijd ontdekt.

Wie zo tekst voor tekst de Bijbel leest, leert een kind ook hoe hij omgaat met dingen die hij niet weet. Geeft hij toe dat zijn verstand soms tekortschiet? Gaat hij op zoek naar antwoorden of laat hij het erbij? Samen op zoek gaan in een andere vertaling of een verklaring, helpt een kind verder. Het leert hem waar het kan zoeken als hij iets niet begrijpt. Kinderen hebben nog weleens het idee dat ouders alwetend zijn. Hier zal blijken dat ouders niet alles uit hun mouw schudden, maar ook hun best moeten doen om het gelezene te begrijpen.

Tussen twee haakjes: Een paar teksten stuk voor stuk behandelen, kost niet meer tijd dan een lap tekst lezen. Dit ter geruststelling voor de puber die nodig weer in contact moet met vrienden en voor het jonge kind dat geen zitvlees heeft.

Vragen achteraf

Als een kind weet dat hij na het Bijbellesen vragen krijgt, zal hij iets meer z'n best doen bij de les te blijven. Kondig het daarom gerust van tevoren aan. Welke vragen kun je goed achteraf stellen? Bespreek bijvoorbeeld de drie vraagwoorden: wie, wat en waarom. Als eerste dus: Over wie ging het Bijbelgedeelte? Die vraag kan een kleuter vaak al beantwoorden. En dan: Wat gebeurt er? Hiermee daag je je kind uit in eigen woorden een samenvatting te geven. En ten slotte waarom. Waarom deed iemand iets, waarom gebeurde dit of waarom staat dit gedeelte in de Bijbel? Stel de vraag aan een kind en denk mee als het hulp nodig heeft. Let op: Het is geen overhoring!

Gebruik hulpmiddelen

Vertalingen

Er zijn maar weinig mensen die de Bijbel in de grondtaal kunnen lezen. Daarom zijn we afhankelijk van een vertaling. Begrijp je daarin iets niet, kijk dan eens in een andere vertaling. Een andere woordkeuze of zinsvolgorde kan licht op de zaak werpen.

Verklaringen

De rij met boeken die de Bijbel uitleggen, groeit gestaag. Als je het lastig vindt om zelf vragen te verzinnen die uitlokken tot gesprek, gebruik dan verklarende boeken die je daarbij helpen. Bijvoorbeeld: boeken van Andrea van Hartingsveldt of de HSV-jongerenbijbel.

Kinderbijbels

Diverse auteurs van kinderbijbels hebben vragen of andere verwerkingsvormen toegevoegd om in gesprek te

komen over het gelezene. Bij Evert Kuijt gaat het vooral om kennisvragen. Liesbeth van Binsbergen probeert in *Volg Mij* een gesprek van hart tot hart uit te lokken. In de webshop op het opvoedplein www.geloofinhetgezin.nl staan alle kinderbijbels met verwerking op een rij.

Dobbelsteen

Laat een kind na het Bijbellezen met een dobbelsteen gooien en bespreek de vraag met dat nummer. Of knutsel met het kind een grote dobbelsteen en schrijf de vragen erop.

- 1 Welke psalm past hierbij?*
- 2 Waarvoor wil je bidden/danken?*
- 3 Welk woord ken je nog niet?*
- 4 Wat vind jij mooi of belangrijk?*
- 5 Wat zegt dit over God?*
- 6 Wat kun je hiervan leren?*

Gezinsmoment

Een foto van de voorpagina van de Gezinsgids staat op mijn netvlies gebrand. Een meisje heeft net alle tandpasta uit een tube gespoten en doet nu haar best het er weer in te krijgen. Dat lukt natuurlijk niet. De boodschap achter deze opdracht? De woorden die je spreekt, kun je niet ongedaan maken. De kans is groot dat het meisje iedere keer als ze tandpasta pakt, aan dit gezinsmoment denkt. En aan de woorden die ze die dag heeft gesproken. Waren het goede woorden?

Deze tandpasta-opdracht is een verwerking bij een van de gezinsmomenten van Andrea van Hartingsveldt. Op www.bijbelsopvoeden.nl staan er ruim veertig van haar hand. Zij is niet de enige die ze op internet zet. Zoek

op 'family night' of 'gezinsmoment' en een thema of Bijbelgedeelte en kijk of er iets van je gading bij is. Het aanbod is zeer divers.

2. Hoe breng je in een gesprek het leven van een kind bij het Woord van God?

Een dochter die goed snoep kan bewaren, komt naar me toe. 'M'n vlinderlolly is weg.' Omdat we beiden weten hoe graag onze kleuter snoept, berust de verdenking direct op hem. 'Ik heb hem al gevraagd of hij hem heeft gepakt, maar dan zegt hij: "Nee, dat moet je niet zeggen."' Het was duidelijk dat als ik hem dezelfde vraag nog eens zou stellen, we niet veel verder zouden komen. De preek over 'Gij zult niet stelen' slik ik ook in. Een gesprek uit een boek van Martine Delfos brengt me op een idee. Zij vroeg een jongen die had gestolen niet of hij dat had gedaan, maar hoe vaak hij het had gedaan. Daarop kwam een uitgebreid antwoord.

Nu de confrontatie met onze kleine dief. 'Er is een lolly verdwenen uit een doos die hoog in de kast stond. Hoe kon jij daarbij komen?'

Er volgt geen ontkenning, wel een uitgebreide uitleg. Over de bureaustoel die niet zo handig was voor dit klusje, omdat hij kon draaien. En over z'n eigen stoel die iets te laag was. En over het lange potlood dat uitkomst bood. En toen kwamen de tranen. En de excuses. Zonder dat ik er nog maar een woord aan vuil hoefde te maken.

'Moeilijk hè, om iets niet te mogen pakken terwijl het je zo lekker lijkt.' Hij knikt bevestigend. 'Hoe kunnen we ervoor zorgen dat zoiets niet nog een keer gebeurt?' Hij

beseft dat het gevaar op herhaling het grootst is als hij alleen boven is. Om hem niet vaker in de verleiding te brengen, spreken we af dat hij alleen op die kamer komt als de eigenaar van die gevulde snoeptrommel aanwezig is.

We knielen voor het bed en bidden. 'Heere, vergeef ons onze zonden. Vergeef Wout dat hij een lolly pakte die niet van hem was. Leer ons het goede te doen. Om Jezus' wil.'

Wie over enige zelfkennis beschikt, gaat naast deze kleuter staan. Ik sta meestal ook niet te trappelen om m'n zonden en fouten toe te geven. En wat kan ik anderen verdriet doen met m'n woorden en daden. En hoe vaak ben ik bezig met het redden van m'n eigen eer in plaats van Gods eer? En ja, ik herken ook dat alleen-zijn je kwetsbaar maakt voor verleidingen.

Met de openheid in dit gesprek was ik blij. Ik herinner me ook gesprekken waarin het anders verliep. En dat kwam vooral door mij. Daarom hier een paar van mijn valkuilen.

Valkuilen

*De neiging tot **preken** zit diep in me.* Nee, ik ben geen voorstander van de vrouw in het ambt, maar als een kind iets doet wat niet mag, voel ik een neiging in me opkomen om hem precies te vertellen wat God daarvan zegt of vindt. 'God wil niet dat je steelt.' Als een kind de Tien Geboden niet kent, is het bijzonder nuttig om ze die voor te houden, maar als je een kind daar van jongs af aan mee vertrouwd hebt gemaakt, is dat niet de boodschap die je nu moet overbrengen. Dat hij niet mag stelen, weet hij immers allang.

*In een gesprek met een kind loop ik het risico onevenredig **veel aan het woord** te zijn.* Ik realiseer me dat een goed gesprek in de eerste plaats vooral goed luisteren inhoudt. Daarom neem ik me nu voor om vooral aanmoedigend te hummen, hem rustig aan te kijken en eerst tot tien te tellen voordat ik reageer. Soms even samenvatten wat hij heeft gezegd en vragen of het klopt. Hierin kan ik nog wel wat oefening gebruiken. Gelukkig reiken de kinderen iedere dag oefenstof aan. De introverte in het bijzonder.

*Nog een valkuil is **oordelen** voordat ik de situatie ken.* Nog voordat ik zeker wist of m'n zoontje de lolly had gepakt, voelde ik me al boos op hem worden. Hoe kan hij dat nou doen? Ze heeft die lolly gekregen voor het lopen van de Avondvierdaagse. Tien kilometer per avond! Dat heeft haar heel wat doorzettingsvermogen gekost en nu pakt hij precies dat gekoesterde en zuinig bewaarde snoepgoed. In dit geval had m'n moederinstinct het bij het rechte eind: hij was de schuldige. Maar ik zit er ook echt weleens naast. Een van onze pubers wierp me pas voor de voeten dat ik vroeger boos op haar ben geweest, terwijl het echt niet alleen haar schuld was. Ik sluit niet uit dat ze gelijk heeft. En tegelijk ben ik blij dat ze het zegt. Want dan denk je weer even met z'n allen na over oordelen. Die neiging zit diep. Het dreunt nog na in m'n oren wat een kleuter jaren geleden zei: 'Als je dat doet, ga je naar de hel.'

*Vragen naar het **waarom**.* Als ik aan m'n eigen basisschooltijd terugdenk, kan ik me nog een paar situaties herinneren waarin het akelig stil bleef in de klas. De

meester vroeg waarom iemand iets had gedaan. De klasgenoot in kwestie hulde zich in stilzwijgen. Wist hij het antwoord niet? Of voelde hij aan dat de waarheid niet op prijs zou worden gesteld? 'Ik deed dat omdat ik zin had om u te pesten.' Of: 'Ik deed dat omdat ik geneigd ben tot alle kwaad.' Vragen die beginnen met hoe of wat leveren over het algemeen meer gesprek op. En het wonderlijke is dat als het gesprek eenmaal op gang is, het kind vaak uit zichzelf vertelt waarom het iets deed. Als het kind zich maar veilig voelt.

Kenmerken van een goed gesprek

Een voorbeeld uit één gezin is beperkt. Ieder kind en iedere ouder is immers uniek en daarom trekken we de kring breder. Naar ervaringen van ouders uit kerkelijke gemeenten die een avond bij elkaar waren om na te denken over het thema 'Met je kind over het geloof spreken'. Op zo'n bijeenkomst vraag ik ouders altijd om in tweetallen een gouden moment te bespreken. Welk moment is je het meest bijgebleven als het gaat om een gesprek over het dienen van de Heere God? De tongen komen los. Vervolgens schrijven deze ouders op briefjes wat voor hen kenmerken van zo'n goed gesprek zijn. Bijzonder om te merken dat op iedere avond ongeveer dezelfde antwoorden naar voren komen.

Liefde – Dit woord komt het vaakst voor op de briefjes en staat dus met stip bovenaan. Hebben de ouders aan 1 Korinthe 13 gedacht toen ze dit opschreven? Je kunt nog zoveel spreken of doen, maar als de liefde er niet aan ten grondslag ligt, heeft het geen enkel nut. Ds. P. van Zonneveld – hij is inmiddels overleden –

onderstreepte dat in een interview in Terdege: ‘Als ik als jongen vroeg: “Papa, mag ik naar dat schoolfeest?” dan zei hij niet ja of nee. “Als je het eerst aan de Heere vraagt, dan mag jij daarnaartoe.” Het was niet verbod op verbod. De liefde voerde de boventoon. Ik zal ook nooit vergeten dat ik één keer in m’n leven een kerkdienst heb overgeslagen. De satan brengt me dat vaak in de gedachten. Daarom zing ik ook graag dat vers: “Gedenk niet aan de zonde van mijn jonkheid”. In mijn jonge jaren ging ik op een zondagmiddag met een meisje de hei op. Toen durfde ik niet tegen haar te zeggen dat ik om vijf uur in de kerk moest zijn. Ik vroeg me af wat me thuis te wachten zou staan. Mijn moeder zei alleen: “Wat jammer dat je er niet was. De Heere Zelf was in ons midden.” Ik ben ervan overtuigd dat liefde meer verbreekt dan de boze knoet. De knoet kweekt verzet, want de gevallen mens dult geen heerschappij.’

Respect – Hoe serieus neem je je gesprekspartner? Daar gaat het hier om. Nu verlangt een volwassene over het algemeen dat een kind hem met respect behandelt. Op één briefje voegt iemand een woordje toe: ‘wederzijds’. Dus de volwassene behandelt het kind ook met respect. Dat is een uitdaging voor menig een. Martine Delfos stelt dat creatieve mensen hier het best toe in staat zijn. Die kunnen meeveren met de soms onverwachte wendingen en gezichtspunten van de jonge gesprekspartner. Hoe reageer je als een jong kind zegt: ‘Ik vind de Heere God niet lief. Want mijn knie doet zeer en dat wil ik niet.’ Je kunt deze woorden afdoen als oneerbiedig. Dat mag hij zo niet zeggen. Wie denkt hij wel dat hij is? Als ik hem nu bestraffend toespreek, weet hij dat hij fout zit. Hij

weet dan dat ik niet wil dat hij dat zegt. Maar neem ik hem dan serieus? Ik wil weten hoe hij tot deze uitspraak komt om hem meer te leren over de Heere God en Zijn plan met deze wereld en met zijn jonge leven. Wat zit er achter zijn uitspraak? Kort ervoor hebben we uit de Bijbel gelezen over de nieuwe hemel en de nieuwe aarde, waar geen pijn en verdriet meer is. Nu hij zelf pijn heeft, komt dat weer in zijn gedachten. God gaat het anders maken. Als dat nu al zo was, had hij nu geen pijn. Daarom vindt hij God nu niet lief. De eeuwenoude vraag naar het lijden komt uit een kindermond. Een gesprek over een goede God en over slechte mensen volgt. Hij moet er nog eens over nadenken. Ik hoop dat hij binnenkort weer uit volle overtuiging zingt: 'God heb ik lief, want die getrouwe Heer' hoort mijn stem, mijn smekingen, mijn klagen.' Dat gaat ook over een zere knie.

Openheid – 'Bij ons thuis werd er vroeger nooit over het geloof gesproken.' Hoe vaak ik dat zinnetje al niet heb gehoord op gemeente-avonden over dit onderwerp. Praten over wat je bezighoudt, dat was er gewoon niet bij. En nu staan de ouders die het thuis niet hebben geleerd voor de uitdaging het zelf wel te doen. Ze voelen de noodzaak ervan haarscherp aan. Ze voelen aan dat zeggen wat je denkt en voelt een diepe verbondenheid kan geven. Het is toch heerlijk voor een kind om te merken dat hij niet de enige is die hoeft te vechten tegen zondige neigingen? Of voor een puber dat hij niet de eerste is die de vraag in zich voelt opkomen of God wel echt bestaat? Laat zien wat het leven van genade inhoudt. Wees daar open over. Over je stille verwondering over de goedheid van God en ook over het feit dat je jezelf tegenvalt. Zelf open zijn is

de beste uitnodiging naar het kind toe om dat ook te zijn. En ook al laat een introvert kind niet snel horen wat er in z'n hart leeft, het horen van wat er in jouw hart leeft en welke woorden jij daaraan geeft, kunnen hem wel helpen.

Belangstelling – Wil je echt weten hoe het met de ander gaat of hoe de ander iets ziet? Je in iemand verdiepen, is een avontuur. Vraag eens aan een puber wat z'n lievelingsmuziek is. Luister er samen naar en vraag hem wat hem daar zo in aantrekt. Waar komt hij mee? Popmuziek, gospel, Sela, The Psalm Project, Jeduthun? De muziekkeuze hoeft niet jouw keuze te zijn. Vaak durven we deze vraag niet eens te stellen, omdat we denken dat we gelijk overal een mening (of oordeel?) over moeten hebben. Bij belangstelling gaat het erom dat je je echt wilt verdiepen in het leven van de ander. Hoe is hij en waarom doet hij wat hij doet? Luisteren en vragen zonder oordeel.



Rekening houden met de leeftijd van het kind – Weleens gehoord dat iemand aan een baby uitlegt dat hij in zonden ontvangen en geboren is? Nee toch? Blijkbaar beseffen we allemaal dat het kind eerst iets meer tot z'n verstand moet komen om dat enigszins te kunnen gaan vatten. Maar wanneer begin je dan over zonde en genade? Een leeftijdsindicatie kan ik niet geven. Begin zodra het kind twee jaar is met voorlezen uit de kinderbijbel en blijf continu in gesprek over wat je leest. Dat kan op alle momenten van de dag. Leg de verbinding tussen Gods Woord en zijn leven iedere keer weer. God heeft de aarde geschapen. Hij heeft ook jou geschapen. Adam en Eva deden wat God verboden had. Benoem concreet wanneer je dat bij je kind ook ziet. God heeft de wereld zo lief dat Hij Zijn enige Zoon gaf. Houd je kind het Evangelie voor. Leer hem steeds meer over de Bijbel, waardoor hij (steeds meer) kan gaan zien Wie God is en wie hij zelf is.

Echtheid – Komen woord en daad met elkaar overeen? Dat is voor een kind van wezenlijk belang. Iemand van weinig woorden, maar met sprekende daden geeft meer door dan iemand met veel woorden, maar zonder sprekende daden. Op onechtheid knappen kinderen af. Hoe kun je als kind in de boodschap van vergeving, ootmoed en liefde geloven als ouders elkaar niet dienen, niet vergeven en niet liefhebben?

Eén op één – Er zijn van die kinderen met wie je pas echt in gesprek komt als je alleen met hen bent. Vaak zijn dat de introverte. Gun hun een moment met je samen. Als ze naar bed gaan, als ze mee gaan boodschappen doen of op welke manier dan ook maar. Ze geven hun mening

niet spontaan. Maar als je ernaar vraagt, blijkt dat ze wel degelijk een mening hebben. Vaak is het een weloverwogen antwoord dat je krijgt. Introverte kinderen zeggen in een groep meestal minder dan extraverte, maar denken doen ze er niet minder om.

Rust – Ook dit woord komt erg vaak voor op de briefjes van ouders. In het gouden moment dat ze hadden met hun kind was rust. En veel ouders ervaren aan den lijve dat het een schaars middel is. Een tekst van Visje hierover maakt duidelijk hoe het zit: God heeft de tijd geschapen, de mens de drukte.

Moeite en verdriet – Bij een gouden moment denk je niet in de eerste plaats aan moeite en verdriet. Toch ervaren ouders dat juist in die tijden de gesprekken bijzonder waardevol kunnen zijn. Dan gaat het niet meer over koe-tjes en kalfjes. Ook niet over rokken en korte broeken of dominee en kerkverband. Het gaat over onze afhankelijkheid van de God Die leven geeft en leven neemt. Over hoop op eeuwig leven door de genade van de Heere Jezus.

Elkaar (niet) aankijken – De briefjes spreken elkaar op dit punt tegen. ‘Ik kom alleen in gesprek met m’n zoon als we samen iets doen. Dat kan van alles zijn: voetballen, autorijden. Als ik hem niet aankijk, dan voelt hij zich het meest vrij.’ Daarom gaat Karel Post van Outback Explorers ook niet met jongens om de tafel zitten om een probleem te bespreken, maar trekt hij eropuit. Dat elkaar aankijken zeker wel een positieve functie kan hebben, laat dr. Martine Delfos zien in *Luister je wel naar mij?* Deze therapeut stelt dat het zien van elkaars ogen het

vertrouwen kan stimuleren. Als je op dezelfde ooghoogte zit als het kind, is de kans op een open gesprek groter dan wanneer je boven hem uittorent.

Inspiratoren

Een gouden moment, een goed gesprek, ze zijn niet maakbaar. Na al deze praktische tips is het goed om dat door te laten dringen. Zonder de Heilige Geest zou er nooit zo'n moment zijn. Hij is de grote Inspirator, Die mensen met God en met elkaar verbindt. Het gebed om Zijn werk door volwassenen richting kinderen is de basis van de christelijke opvoeding.

En in Zijn goedheid geeft Hij mensen met verstand om anderen te inspireren. Voor mij staat op de eerste plaats christenpedagoog Wim ter Horst. Hij laat zien en ervaren hoeveel de persoon van de opvoeder ertoe doet. Een goed gesprek is niet los verkrijgbaar. De tweede inspirator is Tedd Tripp. Hij is een pedagoog die bij christenen zowel op veel afkeuring als op veel instemming kan rekenen. Hij laat me nadenken over het hart van mijn kind. Hoe vaak ben ik niet bezig de buitenkant mooi op te poetsen? Hij is ook een van de weinigen die zich eraan waagt om theologie en pedagogiek concreet met elkaar te verbinden. Als laatste inspirator noem ik dr. Martine Delfos. Van haar leer ik kinderen serieus te nemen en kritisch naar m'n eigen gesprekstechnieken te kijken.

Verwerking

1. Op welke manier wijs jij een kind terecht als het zondigt?
2. 'Daar werd bij ons thuis niet over gesproken.' Herkenbaar of niet? Hoe doe je het nu zelf?
3. Wat is het mooiste gesprek dat je ooit met een kind over het geloof hebt gehad?
4. Welke in het hoofdstuk genoemde kenmerken van een goed gesprek gaan bij jou vanzelf goed en welke zijn een uitdaging voor je?
5. Hoe kun je een kind helpen zijn aandacht bij het Woord van God te houden?

Hoofdstuk 5

Woorden om te zingen

die recht doen aan de Koning en aan
het kinderhart

drs. Laurens Snoek

'Dat was het mooiste van de hele dienst!'

*Met tranen in haar ogen keek ze me aan, een oude tante
die de trouwdienst van een neef en nicht bijwoonde.*

*De bruid had haar werk in een huis voor gehandicapte
kinderen, vooral kinderen met het syndroom van Down.
Die kinderen hadden, op hun manier, het bruidspaar een
psalm toegezongen.*

*'Ik geloof', ging tante verder, 'dat ze in de hemel hier het
meest blij om zijn.'*

Wij zijn geen kind meer

Er is slechts één manier om te leven zoals God bedoelt en dat is de manier van het kind. Helaas hebben wij, volwassenen, die manier van leven grondig afgelegd. Bij het zien van een vol overgave zingend kind, komen wij meestal niet verder dan een vertederd lachen. Die lach verraaft ons: wij zijn geen kind meer, hoewel we het weer zouden willen zijn. Wij voelen niet meer als een kind. Wij huilen en lachen niet meer als een kind. Wij praten niet meer als een kind. Laat staan dat wij nog zouden zingen als een kind, het middel bij uitstek om gevoelens te uiten. Wij zijn volwassen geworden en dat wilden wij ook. Maar sindsdien weten wij te veel om ooit nog kind te kunnen

zijn. Wij zijn, ook als ons leven tot nu toe van een leien dakje ging, zoveel te weten gekomen, over onszelf, over medemensen, over onze leefomgeving en over die grote, al dan niet boze wereld, dat we voorgoed onze onschuld, onze onbevangenheid, onze onbezorgdheid en zalige onwetendheid kwijt zijn. Geen enkele (jong-)volwassene kan een kinderliedje zingen zoals een kind het zingt. Geen enkele volwassene kan zo'n liedje beleven zoals een kind het beleeft. Wij hebben veel te veel positieve en negatieve associaties, zowel bewust als onbewust, zowel met ons hart als met ons verstand, om te kunnen voelen wat een kind voelt als het zingt.

Het is nog erger. Ieder die reformatorisch is opgegroeid, is een kleinere of grotere theoloog geworden met grote gevoeligheid voor eventuele theologische onzuiverheden en eenzijdigheden. Bij het zingen van een geestelijk kinderlied komen zoveel theologische associaties boven dat het onmogelijk geworden is om zo'n lied te beleven zoals een kind het in zijn theologische onwetendheid beleeft.

Aanvaardbaar kinderlied

Er bestaat in reformatorisch Nederland weinig eenduidigheid en consensus over wat een aanvaardbaar geestelijk kinderlied is. Het jeugdwerk heeft moeite om bevredigende richtlijnen op te stellen en een lijst liederen uit te geven waarvan de hele kring zegt: 'Dit is het!' Hierin speelt onze rijkgeschakeerde kleine kerkgeschiedenis en onze veelsoortige kerkelijke theologie ongetwijfeld een rol. Evenals de door ons allen gedeelde ervaring dat 'smaken verschillen', zeker als het gaat om muziek. Toch kan hierin net zo sterk meespelen dat we ons als

volwassenen die de belevingswereld van het kind willen betreden machteloos voelen.

In de discussies en gesprekken over de aanvaardbaarheid van geestelijke kinderliederen draait het telkens weer om één vraag: zijn het Godsbeeld en mensbeeld wel juist? Meestal wordt dit bedoeld als: zijn het Gods- en mensbeeld niet te positief en te oppervlakkig? Veel liederen stralen immers uit dat God de alles aanvaardende Vader en de alles oplossende Therapeut is. Veel andere liederen wekken de indruk dat alle mensen onvoorwaardelijk geliefde kinderen van God zijn. Dat is toch niet theologisch verantwoord?

Daar komt bij dat theologische waarheden alleen in sterk vereenvoudigde vorm een plaats kunnen krijgen in het kinderlied. Kinderen dwingen ons immers terug te gaan naar de kern van onze overtuigingen en daarbij tot het gebruik van begrijpelijke taal. Maar juist in theologisch opzicht hebben wij een zo ver uitgewerkte en veelal ingewikkelde overtuiging met een scala aan kerkelijke en bevindelijke gevoeligheden, dat elke eenvoudige weergave ons met argwaan moet vervullen. Onze kerkelijke en theologische traditie met haar controverses en verdeeldheden maakt ons blijkbaar in de godsdienstige opvoeding van kinderen machteloos. We zijn het mijns inziens ook.

Valkuilen

Toch hebben we als volwassenen wegen gevonden om deze machteloosheid te overstijgen of te omzeilen. Want we voelen ons doordrongen van onze verantwoordelijkheid voor de godsdienstige vorming van onze kinderen. Bij ieder die reformatorisch is opgegroeid, in welk kerkgenootschap ook, is geen enkel besef dieper geworteld



dan dat je verantwoordelijkheid draagt, dat het leven gewicht heeft, dat je je talenten moet gebruiken. Dat sterke verantwoordelijkheidsgevoel is ook zichtbaar bij veel opvoeders en kinder- en jongerenwerkers. Genieten zij van de kinderen en jongeren die aan hun zorgen zijn toevertrouwd? Ja. Leeft in hen het verlangen die kinderen en jongeren in te leiden in de dienst van God? Ja, gelukkig wel. Maar hoe vaak wordt hun pedagogisch bezig zijn niet gevoed door bezorgdheid? En hoe vaak wordt hun vreugde niet gedrukt door het besef dat ze tekortschieten? Zou dat niet anders kunnen? Wat minder verantwoordelijkheidsdruk en wat meer blijdschap? Wat meer op de manier van het kind dus?

Hoe het ook zij, dat verantwoordelijkheidsbesef dringt ons om de wereld van het kind te betreden en het mede door middel van een lied te benaderen met de boodschap van de Bijbel. En daarmee betreden we een oerwoud. Want hoeveel kinderliederen bestaan er eigenlijk? Uit

hoeveel bundels kunnen we putten? Wat bieden internetsites, wat biedt YouTube?

Het vraagt een groot en lang onderzoek om vast te kunnen stellen welke liederen nu wel of niet, vaak of soms, graag of met tegenzin gezongen worden in de achterban van de reformatorische kerken. Binnen de jeugdbonden heeft men er wel een indruk van. Daarvan heb ik dan ook gebruikgemaakt bij het kiezen van voorbeeldliederen. Maar wat er thuis allemaal wel en niet gezongen wordt en op basisscholen, vooral in de lagere groepen, is erg diffuus. Het hangt sterk af van de persoonlijke voorkeuren en ambities van de ouders en de leerkrachten én van hun muzikale kwaliteiten.

Het zal ook zo zijn dat de jonge generatie ouders en leerkrachten een breder repertoire aanspreekt dan de oudere generaties. Een deel van deze verantwoordelijken let sterk op de achtergrond of herkomst van een lied en zal veel nieuwere liedjes daarom niet gebruiken. Maar een waarschijnlijk groter deel gaat daar vrijer mee om en winkelt meer of minder onbekommerd in het diverse aanbod.

De grote vraag is nu: wie heeft hier werkelijk invloed op? Wie geeft sturing aan deze ontwikkeling, beter gezegd: aan al deze mensen? Of is dat in onze zeer open leefwereld allang niet meer mogelijk? Heeft het enige zin om aanbevelingen te doen in de zin van: 'Dit lied kun je goed zingen, maar dat beter niet'? Ik denk van niet.

Het is in het kader van dit hoofdstuk veel zinvoller naar de achtergronden van onze liedkeus te kijken. Met vragen als: wat zegt die keus over onszelf en over onze overtuigingen? En welke valkuilen liggen er in dat oerwoud van geestelijke kinderliederen? Ik benoem eerst drie valkuilen waar we bij onze liedkeus in kunnen stap-

pen, daarna drie godsdienst-pedagogische misvattingen die de liedkeus en het gesprek over het aanvaardbare kinderlied beïnvloeden.

De eerste valkuil ligt op het vlak van de onderwerpskeus

Elke opvoeder is beperkt en heeft zijn of haar theologische beperkingen. Daarom is het goed jezelf te dwingen tot een antwoord op de vraag: Hoeveel thema's uit het geloof komen aan de orde in de liederen die ik 'mijn' kinderen in de klas, op de zondagsschool of op de club laat zingen?

Wie de volle breedte van het aanbod overziet, weet dat twee thema's overheersen: 'God houdt van jou, je bent Zijn kind en mag bij Hem komen' en: 'Je hoeft je niet bang, verdrietig of minderwaardig te voelen.'

De tweede valkuil heeft te maken met de keus voor de stijl

Ook hierin heeft elke opvoeder en jeugdwerker zijn of haar eigen voorliefdes en angsten. De een voelt zich prettig bij een beschrijvende stijl, met als risico dat het kind angstvallig beschermd wordt tegen oproepen tot geloof. De ander houdt van een appellerende stijl, met als risico dat het kind door de bekeringsdrang van de meester voortdurend zichzelf en de ander aan het toezingen is. En ook hier geldt: wie de volle breedte van het liederenaanbod overziet, weet dat één stijl overheerst: de appellerende.

De derde valkuil betreft de theologische inhoud

Elke opvoeder doet er goed aan zichzelf de vraag te stellen: Maak ik mij in mijn liedkeus schuldig aan 'hurktheologie'? Dat kan op verschillende manieren. In het ene geval gaat de volwassene met zijn theologische gedrevenheid op zijn hurken zitten en bezingt in eenvoudige bewoordingen abstracte, theologische inzichten waar het kind niets van begrijpt. In het andere geval gaat hij qua taalgebruik op zijn hurken zitten en bezingt in de vorm van verkleinwoordjes en in een knusse sfeer zijn bekeringsdrang. Het verdient aanbeveling beide uitersten te vermijden.

Misvattingen

Wat zit hier nu achter? Wat brengt liedjesmakers en -zingers ertoe in deze valkuilen te stappen? En hoe ernstig is dat eigenlijk?



Mijns inziens heeft dat met drie misvattingen te maken.

Drie misvattingen achter de keuze voor een kinderlied:

- a. Het lied zou het mysterie van God begrijpelijk moeten maken voor kinderen. Het kind ontvangt het onbevattelijke van God echter als een kind.
- b. Het lied zou theologisch helemaal moeten kloppen en niet eenzijdig mogen zijn. We moeten theologisch echter niet verkrampen. Het geheel van het aanbod moet evenwichtig zijn.
- c. Het lied zou het kind vooral moeten oproepen tot geloof. Kinderen raken echter afgestompt door een voortdurend appel. Laat hen zich verwonderen over God.

De onnodige neiging tot versimpelen

De eerste is de veronderstelling dat we de Bijbelse boodschap voor een kind moeten verkleinen en versimpelen. Dit hoeft niet. Ja, laat er wel sprake zijn van taalgebruik op een voor het kind bevattelijk niveau, maar geen verkleining van het onbevattelijke, geen lachwekkende versimpeling van het majesteitelijke, geen inperking van de veelheid van Gods daden. Want het kind is veel beter in staat het mysterie van God, Zijn liefde en Zijn openbaring te ontvangen en te aanvaarden dan de theologisch onderlegde volwassene.

Als volwassenen zijn we namelijk voortdurend bezig met

reflecteren, analyseren, vergelijken en relativeren. Met deze verstandelijke activiteiten, die we vaak beschouwen als een teken van volwassenheid en gerijpheid, plaatsen we onszelf op een afstand van de geloofszaken waarover we nadenken. Het gevolg daarvan is dat we in staat zijn het godsdienstige of theologische te scheiden van het alledaagse. En juist dat is in strijd, niet alleen met Gods wil, maar ook met het denken en gevoelen van een kind. Een kind is niet bezig met onderscheidingen, maar met de eenheid van het leven. Verstand en gevoel, ratio en hart, eten en werken, geloven en spelen, ze vormen in de beleving van een kind een eenheid. Ze zijn in het brein en hart van het kind organisch en spontaan met elkaar verweven.

We bewijzen onze kinderen geen dienst als we alle iets moeilijkere woorden vermijden en de thema's van de kinderliederen beperken tot datgene waarvan wij als volwassenen denken dat ze die aankunnen of tot de aspecten die wij vooral belangrijk vinden en hun willen inprenten. Want dan belasten we hen juist met vragen en angsten waar we als volwassenen tegenaan lopen (zoals vragen over heilstoe-eigening en verkiezing) en onthouden we hun de breedte en rijkdom van Gods openbaring en van het volle leven met God.

Een lied dat als een versimpeling overkomt en het gevaar loopt van oneerlijke beeldvorming, is: 'Ik klop aan de deur':

*Jezus zegt: 'Ik klop aan de deur van je hart
want Ik wil zo graag opnieuw met jou beginnen'*

*Jezus zegt: 'Ik klop aan de deur van je hart
en als je opendoet dan kom Ik bij je binnen'*

*En als Ik binnenkom
wees dan maar niet bang
Ik geef je dan een knuffel
en die duurt je leven lang
ja, Ik zal voor jou zorgen
dat beloof Ik jou
omdat Ik oneindig van je hou
omdat Ik oneindig van je hou*

Wie door middel van dit lied de boodschap van Openbaring 3:14 wil doorgeven en het beeld van de maaltijd vervangt door het beeld van de knuffel, versimpelt die boodschap onnodig en kan weten dat het opgeroepen beeld later ingrijpende bijstelling nodig heeft.

Een voorbeeld van ongewenste inperking van de Bijbelse boodschap kunnen we tegenkomen bij het lied 'Hoger dan de blauwe luchten':

*Hoger dan de blauwe luchten
en de sterretjes van goud
woont de Vader in de hemel
Die van alle kinderen houdt.*

Bij de regel 'Die van alle kinderen houdt' voelt iedere liefhebber van de gereformeerde belijdenis een aarzeling en zijn er meesters en juffrouwen die kiezen voor een wijziging: 'Die van al Zijn kinderen houdt'. Maar wie dienen we met zo'n aarzeling of aanpassing? Het kind in ieder geval niet, want dat begrijpt er niets van

en voelt op z'n hoogst aan dat God op afstand komt te staan. God evenmin, want we stimuleren met deze theologische rechtzinnigheid het vertrouwen in Zijn Woord niet. Eerder het tegenovergestelde, we bevorderen datgene waar zoveel betrokken reformatorische jongeren en ouderen mee tobben: 'Zou het wel voor mij zijn?' Mogen we dat onze kinderen aandoen? Mogen we die twijfel er al zo vroeg inblazen? Of mogen onze kinderen echt kind zijn? Mogen ze in dit lied horen en aanvoelen wat de Heere Jezus heeft voorgeleefd, namelijk dat er bij Hem liefde is voor alle kinderen?

Overschatting van theologie

De tweede misvatting is de overschatting van het belang van theologie en van theologische zuiverheid en compleetheid. Theologie is namelijk betrekkelijk.

Hiermee zeg ik niet dat theologie onbelangrijk is en dat het er niet toe doet welke theologische positie je inneemt. Het uitgangspunt voor de keus van geestelijke kinderliedertjes moet ook zijn: leer de kinderen alleen die liederen zingen die passen binnen de Bijbelse boodschap. En het is ook helemaal niet moeilijk de theologische twijfelachtigheden van heel wat kinderliedertjes te omschrijven. Iedere bij het jeugdwerk betrokkene is er tot zijn leedwezen uitentreuren mee bekend. Ze hebben alles te maken met het hiervoor genoemde Gods- en mensbeeld. Zie ook de bespreking van de eerste misvatting hierboven.

Maar laten we het belang van theologie niet overdrijven. Ik beperk me daarom tot twee opmerkingen.

In de praktijk is het probleem van een twijfelachtig lied meestal niet óf het betreffende lied bruikbaar is. Het zit vooral in het ontbreken van moed om consequenties te

verbinden aan je overtuiging. Heb je serieus moeite met een lied en kun je dat motiveren? Zing het lied dan niet. Zit het twijfelachtige van een lied in een vaag gevoel, terwijl je verstand zegt dat er niets mis mee is? Zing het dan gewoon mee. Breng de moed op om te kiezen, zonder angst voor wat anderen van je denken.

Laten we ook beseffen dat inhoudelijke eenzijdigheid op zich geen probleem is. Vrijwel alle psalmen zijn, geïsoleerd van de rest, eenzijdig. De uitspraken van de Heere Jezus ook. Het is een goed streven dat het kind in de loop van zijn kinderjaren door middel van het geheel van de aangeleerde liederen een eerlijk beeld meekrijgt van de Bijbelse boodschap.

Dat theologie betrekkelijk is, leren we ook in de praktijk van kerk en jeugdwerk. Velen krijgen, als we een ongeleerd kind of een verstandelijk gehandicapte uit volle borst een psalm zien en horen zingen, tranen in de ogen. We voelen aan dat daar sprake is van een oprechtheid en hartelijkheid die voor God aangenaam zijn, ongeacht de gebrekkige kennis.

De betrekkelijkheid van theologie blijkt ook uit de Bijbel zelf. Als de Heere Jezus zegt dat we alleen als een kind Zijn Koninkrijk kunnen binnengaan, hoe relevant kan dan die zuivere en uitgebalanceerde gereformeerde theologie nog zijn? Theologie mag niet leiden tot beklemming van het hart dat verlangt naar God en naar de lof van God, het mag niet leiden tot een voortdurende gespitstheid op dogmatische onvolkomenheden.

Veel reformatorische werkers in de kerk, die de gereformeerde belijdenis van harte onderschrijven, voelen de

meeste vreugde bij Bijbelstudies met buitenkerkelijke medemensen of bij geestelijke gesprekken met ongecompliceerde jongeren. Hoe dat komt? Buitenkerkelijken en jongeren zijn in theologisch opzicht kind, bij wie je je vrij kunt voelen. Daarom nogmaals: theologie is betrekkelijk, ook als het gaat om de inhoud van het geestelijke kinderlied.

Iets kenmerkends van het kind zelf bevestigt dat: een kind luistert en zingt niet in de eerste plaats op het niveau van de theologische inhoud, maar op het niveau van het hart en van de non-verbale kant van zang en lied. Het enthousiasme waarmee de juf een lied voorzingt of juist de misprijzende blik van mama bij dat lied zijn bepalend voor de manier waarop het kind de inhoud van het lied ontvangt. Het kan interessant zijn eens te onderzoeken in hoeverre vaak gezongen kinderliederen bepalend zijn voor de inhoudelijke kant van onze theologische vorming. Maar ik betwijfel of die invloed groot is.

Ongewenst appel

De derde misvatting is dat we kinderen zouden dienen met herhaald, expliciet appelleren, iets wat in veel geestelijke kinderliederen voorkomt, zeker in de enorme hoeveelheid opwekkingsliederen die de geestelijke markt overspoelen.

Met appelleren is niets mis; het is zelfs onmisbaar. Een preek, een verhaal of een lied zonder enig appel kan niet aankomen bij de luisteraar of zanger. De inhoud of de vormgeving moet iets in zich hebben wat een beroep doet op de persoonlijke betrokkenheid van de aangesprokene, namelijk om zich te verbinden met de boodschap. Het kind is ermee gediend dat het, onder andere in het lied,

aangesproken wordt, dat het gedrongen wordt zich te verbinden met Gods boodschap en met God Zelf.

De misvatting is echter dat je als spreker of liedjesmaker die ander pas bereikt als je hem expliciet op zijn verantwoordelijkheid wijst. Dat ligt veel gevarieerder en subtieler. Het is zelfs zo dat het herhaalde, expliciete appel de grootste vijand van zichzelf is, omdat het de aangesprokene verveelt. Het is een vorm van indoctrinatie die vreemd is aan het wezen van het christelijk geloof. Heeft zo'n aanhoudend appel in het kinderverhaal of kinderlied een grote plek, dan komt het kind daardoor niet dichterbij God en het geloof, maar wordt het er juist vandaan gedreven. Dan wordt de waarheid niet gediend, maar krachteloos gemaakt en wordt het kind krampachtig op het eigen geloof teruggeworpen in plaats van op God. Waar leidt het dus toe als een kind vaak moet horen of zingen:

Weet je, dat de Vader je kent?

Weet je, dat je van waarde bent?

Weet je, dat je een parel bent?

Een parel in Gods hand,

Een parel in Gods hand?

Dit leidt niet tot een hartelijk omhelzen van die (overigens twijfelachtige) overtuiging, eerder tot afstomping. Wat gebeurt er in het kind dat steeds maar liedjes zingt met de boodschap: 'Je hoeft niet bang te zijn'? Het beseft de boodschap niet meer óf het ontwikkelt juist angst. Om het tegenovergestelde gevaar ook te benoemen: Wat gebeurt er in het kinderhart bij liederen als 'De eerste mensen', waarvan de hoofdlijn is:

*De eerste mensen in de hof van Eden
die zijn zo blij, gelukkig en tevreden.*

*Toen is de zonde in hun hart gekomen.
Ze hebben de verboden vrucht genomen.*

*Maar Christus zal de duivel overwinnen.
Het volk van God zal in de hemel zingen.*

Emotieloosheid en het angstvallig vermijden van een appel bevat ook een krachtig appel, namelijk dat er geen verbinding bestaat tussen de inhoud van het lied en het zingende kind.

Er is een serieus gevaar dat wij onze volwassen angsten en bezorgdheden juist door het voortdurend appelleren (óf het volledig achterwege laten van een bij het Evangelie passend appel) in onze kinderen pompen.

Bijbelliederen gevraagd

Wij dienen onze kinderen dus niet door hen voortdurend te confronteren met een appel en hen met zichzelf en hun bekering bezig te laten zijn, wat overigens bij volwassenen evenmin werkt. We dienen hen door hen al zingend in te leiden in de werkelijkheid van de Gód Die die zaken bewerkt, en in Góds grote daden.

En daarmee kom ik bij de kinderliederen die ik graag van harte aanbeveel, zonder op dit moment te letten op de kwaliteit van tekst en muziek. Dat zijn de liederen die het kind op een speelse manier doordringen van wat Gód gedaan heeft, van Wie Jézus geweest is. Bijbelliederen dus, liederen waarin al die trieste en troostvolle gebeurtenissen voorbijkomen uit het leven van Israël en de

nieuwtestamentische kerk, waarin teksten uit Spreuken, profeten en brieven tot klinken komen, waarin verhalen, toespraken en uitspraken uit de Bijbel op muziek zijn gebracht. Variërend van beschrijvende liederen zoals 'Jozef zoekt zijn grote broers' en 'In het begin lag de aarde verloren' tot de meer appellerende zoals 'Maria, waarom huil je?' en 'Zoek eerst het Koninkrijk van God'.

Wat zou het mooi zijn als de verschillende jeugdbonden en de muzikaal begaafde jeugdwerkers kans zagen en ruimte kregen om juist hierin een investering te doen: het componeren van Bijbelliederen, waarbij de muzikale vormgeving het ontzag, de verwondering, het verlangen en het vertrouwen bij het kind stimuleert!

Als we bij het aanleren van geestelijke kinderliederen inzetten op Bijbelliederen vanuit de hele Bijbel, dan hoeven we niet meer bang te zijn voor eenzijdigheid. Want wie heel het leven van Jezus nazingt, passeert alle hoogten en diepten van het mensenleven én alle hoogten en diepten van het hart van de heilige God. Dan hoeven we ook niet bang te zijn voor het gevaar dat ze in het leven met God alleen maar iets leuks en gezelligs gaan zien. En dan trekken die kinderen zelf – en dat is een gedachte waarvan ik hoop dat velen die vanuit hun ervaringen met kinderen willen doordenken – op het niveau van het hart, wellicht meer onbewust dan bewust, de conclusie dat ze niet bang hoeven te zijn, dat ze mogen komen bij die ontzagwekkende Schepper, dat God liefde is en Gods Zoon een nooit beschamende Kindervriend.

Het is net als in een Bijbelverhaal voor kinderen: een kind van drie dat het abstracte begrip 'almacht' echt niet

snapt, begrijpt en voelt aan dat Jezus almachtig is als ik het beeldend vertel zonder het woord 'almachtig' te gebruiken. En dié indruk heeft blijvende, vormende waarde. Graag doe ik een appel op de lezer: bewaar onze kinderen voor het geforceerde appel en zing met kinderlijke overgave vooral de liederen van Gods grote daden met hen mee. En als er te weinig van zulke liederen bestaan, ontwikkel dan een liedbundel waarin heel het leven van Jezus voorbijkomt en zing het onbekommerd voor en mee. Zonder bang te zijn dus voor theologische eenzijdigheden.

En dan de psalmen

Hoe verhoudt dit zich nu tot het aanleren van de psalmen? Ik zou willen stellen: dat staat bovenaan in de godsdienstige opvoeding van onze kinderen. De psalmen zijn niet alleen in het Oude Testament van grote betekenis. Ook niet alleen in de kerkgeschiedenis en in het leven van veel gelovigen nu, maar vooral in het leven van onze Heere Zelf. Vanaf Zijn jonge jaren is de Heere Jezus ondergedompeld in de taal van de psalmen. Hij heeft die psalmen leren bidden. Hij heeft ze gehoord, meegezongen, voorgezongen, gelezen en in die weg tot Zijn eigen liederen, tot de taal van Zijn hart gemaakt. Laten we onze kinderen, hoe dan ook, in ieder geval de psalmen aanleren.

Helaas weet ieder die hiertoe geroepen wordt én er bewust aan werkt, hoe moeilijk het is om kinderen van nu de psalmen aan te leren in de berijming van 1773. Er zijn er heel wat bij wie het knaagt, hoe ijverig ze ook doorgaan met die taak: Hoeveel zin heeft het (nog) om de psalmen in deze berijming uit te leggen en aan te

leren? In de komende jaren zullen er steeds meer zijn die hieraan consequenties willen verbinden.

Bezwaren tegen deze berijming bestaan al eeuwen. En het zijn niet alleen kinderen en jongeren die er een gevoel van vervreemding bij hebben. Niet ten aanzien van het beperkte aantal toegankelijke en goed bekende verzen, wel ten aanzien van een groot deel van de minder bekende verzen én bij de muzikale vormgeving. En naar mate deze vervreemding bij een steeds groter deel van de jongere generaties optreedt, groeit de behoefte aan een hedendaagse berijming.

We zouden onze kinderen, als we hen met het geestelijke lied godsdienstig willen blijven vormen, geen grotere dienst bewijzen dan met een betrouwbare, nieuwe berijming die in alle kerken gezongen wordt. Maar ook hier staan we machteloos. We hebben onszelf kerkelijk en emotioneel zo vastgezet dat we geen gezamenlijk en officieel gedragen kerkelijk project moeten willen starten. Hier moet de tijd zijn werk doen. Maar die tijd zouden de muzikaal vaardige kind- en jeugdwerkers kunnen gebruiken om van een serie bekende psalmen een kinderversie te maken en die op te nemen in de zojuist genoemde bundel Bijbelliederen. Zonder bang te hoeven zijn voor theologische eenzijdigheden en theologische kritiek.

Worden als een kind

Zonder bang te zijn ... Daar zit het cruciale punt.

Wij volwassenen zijn bang. We zijn ons van zoveel mooie en trieste dingen in en om ons heen bewust, dat er altijd wel een vorm van angst in ons woelt. Dat kan ook bijna niet anders. Want als we onze ogen niet willen

sluiten voor de werkelijkheid, dan beseffen we toch de absurditeit van het huidige wereldgebeuren én van het huidige, kerkelijke leven? Maar ook op het terrein van het persoonlijk geloof en in het pastoraat speelt angst een grote rol. Wie kent de volgende gedachten niet?

‘Misschien kom ik ongelegen, bij die ander, of bij God ...’
‘Wat zal een ander van mij denken?’ ‘Ben ik wel dankbaar genoeg?’ ‘Stel je voor dat iemand denkt dat ik stiekem remonstrants ben ...’ ‘Stel je voor dat anderen vinden dat ik me niet voldoende inzet ...’ ‘Stel je voor dat een ander mij minderwaardig vindt ...’ Stuk voor stuk angsten die het kind vanuit zichzelf niet kent, tenzij volwassenen ze erin stoppen.

Daarom nog een tweede appel: laten wij onze kinderen dienen door zelf kind te worden: de enige toegang tot Gods Koninkrijk en de enige toegang tot het kinderhart. Vrijmoedig en onbezorgd met God leven, dankbaar genietend van al dat kleine wat ons wordt toegeworpen. Ons voorbeeld nemend aan het kind dat onder het spelen onbekommerd zingt, alledaagse en geestelijke liedjes door elkaar.

En zo gevolg gevend aan Jakobus’ vrolijke advies: ‘Is iemand goedsmoeds? Dat hij psalmzingt!’

Verwerking

1. Wat verandert er concreet aan jouw benadering van kinderen als je meer zou 'worden als een kind'?
2. Op welke manier(en) doe jij een appel op (je) kinderen? Hoe komt het dat je het juist op deze manier(en) doet?
3. In hoeverre ben je het eens met de volgende stelling? 'Mijn beste psalmzangmomenten zijn die waarin ik meezing als een kind.'
4. 'We dienen onze kinderen het meest met het aanleren van psalmen en Bijbelliederen.'
 - a. In hoeverre komt jouw opvoedings- of onderwijspraktijk hiermee overeen?
 - b. Wat zou jou als opvoeder of onderwijzer helpen om meer en beter gebruik te kunnen maken van geestelijke kinderliederen? Hoe zou in die behoeften kunnen worden voorzien?
5. Stel je voor dat je gevraagd wordt mee te werken aan een bundel Bijbelliederen en 'kinderpsalmen'.
 - a. Wat zou je antwoorden? Waarom?
En als je instemt om te gaan meewerken:
 - b. Wat motiveert je het meest om met het verzoek in te stemmen? Hoe komt dat?
 - c. Welke bijdrage zou je het liefst leveren? (Tekst schrijven, muziek componeren, meelesen, liederen uitproberen, coördineren, ...)
 - d. Met wie zou je het liefst samenwerken? Waarom?

Leestips

In de voorgaande hoofdstukken worden hier en daar boeken genoemd. Hieronder vind je een aantal boeken die het lezen waard zijn. De lijst is niet uitputtend. Het is een inspirerende greep uit vele goede boeken.

Wat vertel je?

Als je met kinderen praat over Wie God is, is het in de eerste plaats belangrijk dat je zelf weet Wie Hij is. De Heere leert ons dat door Zijn Woord en Geest. Tegelijk is het nuttig om je te verdiepen in wat mensen op grond van Gods Woord over Hem hebben geschreven. Drie laagdrempelige en toch diepgravende boeken:

- D.A. Carson, *Zo is God. Waar sta ik in Gods grote verhaal?* (Franeker: Van Wijnen, 2010).
- M.J. Kater, *Zo is er maar Eén* (Apeldoorn, 2013).
- H. Korving, *Kennis in viervoud* (Kampen: Brevier, 2015).

Als je dieper na wilt denken over wat belangrijk is bij het spreken over de Koning en wat de grenzen daarbij zijn, kun je je verdiepen in het tweede gebod. Een goed hulpmiddel hierbij is:

- R. van Kooten, *Geen afgoden, geen beelden; het eerste en het tweede gebod* (Houten, 1992).

Een artikel waarin het aanleren van een catechismus wordt aanbevolen:

- K. Keller, 'Kinderen catechismus aanleren is zo gek nog niet', in: *Reformatisch Dagblad* (13 mei 2017).

De Bijbel

Lees het Bijbelboek Deuteronomium eens grondig door met het oog op de manier waarop kinderen werden onderwezen. Wat leerden ze? En hoe?

Een handzaam boekje over de manier waarop de eerste christenen hun kinderen opvoedden, is:

- W.A. Strange, *Kinderen in de vroegchristelijke kerk* (Heerenveen, 1999).

Een boek waarin veel Bijbelse voorbeelden van opvoeding in de Bijbel worden besproken is:

- M. Buchanan, *Doelgericht opvoeden* (Heerenveen, 2005).

De opvoeder

Het is belangrijk dat je je als opvoeder laat vormen door het Woord. Over het belang van de persoon van de opvoeder kun je lezen:

- W. ter Horst, *Wijs me de weg, Mogelijkheden voor een christelijke opvoeding in een post-christelijke samenleving* (Kampen, 1995).

In hoofdstuk 3 wordt verwezen naar

- J. Koelman, *Plichten der ouders in kinderen voor God op te voeden*, (Hertaalde uitgave Houten, 1982). Dit is een klassiek handboek voor opvoeding uit 1679 dat nog steeds veel mensen inspireert.

Het laagdrempelige boek *Inscherpen* motiveert opvoeders om zich te geven aan hun taak. Aan korte hoofdstukken is steeds een vraag toegevoegd om over na te denken:

- P. van Ruitenburch, *Inscherpen* (Houten, 2012).

In gesprek

Gesprekstechnieken zijn belangrijk, blijkt in hoofdstuk 3. Elke opvoeder doet er goed aan zich daarin te verdiepen. Dat kan bijvoorbeeld door het lezen van:

- M. Delfos, *Luister je wel naar mij?* (Amsterdam, 2014).
- M. Delfos, *Ik heb ook wat te vertellen* (Amsterdam, 2016).

Een in bepaalde opzichten wat omstreden pedagoog is Ted Tripp. Hij laat je nadenken over wat het gedrag van een kind te maken heeft met zijn hart en geeft veel aanwijzingen voor het gesprek met een kind.

- T. Tripp, *De weg naar het kinderhart, Bijbelse opvoeding in de praktijk* (z.p., 2012).

Veel praktische tips voor het persoonlijke en groepsge-sprek in het jeugdwerk (en andere kerkelijke settings) kun je vinden in:

- L. de Wit en M. Pieters-de Wit, *Zo gezegd ..., Harmonieuze communicatie in Bijbels perspectief* (Apeldoorn, 2017).

Vertellen

Steven Middelkoop heeft een paar heel praktische boekjes geschreven die leidinggevend in het jeugdwerk op weg helpen bij het eenvoudig overbrengen van Gods Woord:

- S. Middelkoop, *De kunst van het vertellen, Vertellen op school en in de kerk* (Apeldoorn, 2014).
- S. Middelkoop, *Als een kind, Kinderwerk in de praktijk* (Apeldoorn, 2013).

Over taalontwikkeling kun je lezen in:

- A. Schaerlarkens, *De taalontwikkeling van het kind* (Groningen, 2008). Hieraan is ook het schema in hoofdstuk 3 ontleend.

Eenvoudige boeken voor kinderen

Het vraagt best wat begeleiding om kinderen mee te nemen naar de kerk. Hoe leg je uit wat er gebeurt? Voor kinderen is er een prentenboek waarin de kerkdienst wordt uitgelegd. Er zijn ook gespreksvragen in het boek opgenomen.

- W. Kloosterman-Koster, *Pieter mag mee naar de kerk* (Apeldoorn, 2012).

Kinderen leren bidden is meer dan hun een standaard-gebedje leren nazeggen.

- W. Kloosterman-Koster, *'k Vouw mijn handen* (Apeldoorn, 2017) legt op kinderniveau uit wat bidden is en geeft met behulp van de vingers van de hand praktische aanwijzingen waarvoor we kunnen bidden.

Voor kinderen die kunnen schrijven, heeft Evangeliestek *Mijn meeschrijfboek* ontwikkeld met vragen en opdrachten die kinderen helpen om zich te concentreren op wat er gebeurt. Het boekje geeft aanleiding om thuis verder door te praten over de kerkdienst. Het is voor € 1,90 te bestellen in de webshop.

- *Mijn meeschrijfboek*, <http://www.evangeliestek.nl/nieuws/491/Meeschrijfboekje-voor-bij-de-preek>

Om kinderen te helpen zich de inhoud van de Heidelbergse Catechismus eigen te maken, is er het volgende hulpmiddel:

- W. Verboom, *De catechismus voor kinderen* (Heerenveen, 2011). Dit boekje heeft de vorm van vragen en antwoorden die uit het hoofd geleerd kunnen worden, behouden, maar de vragen van de catechismus zijn in meerdere vragen opgesplitst en de verwoording is eenvoudig. Bovendien blijft de persoonlijke toon van de catechismus gehandhaafd.

Kinderbijbels

Er zijn veel bruikbare kinderbijbels in omloop. In hoofdstuk 3 zijn de onderstaande met instemming gebruikt:

- L. van Binsbergen, *Volg mij* (Heerenveen, 2009). Liesbeth van Binsbergen heeft gekozen voor een navertelling van de Bijbel, met een aantal interessante keuzes zoals het geslachtsregister van Jezus. De stofkeuze en de vraagstelling (na ieder verhaal) maken de kinderbijbel heel geschikt voor het basisschoolkind.
- G. Ingwersen, *Bijbel in vertelling en beeld* (Driebergen, 1983, oorspronkelijke uitgave 1938). De Bijbel van Ingwersen is een klassieker. Voor jongeren, maar ook voor volwassenen voor wie de Bijbel nog te moeilijk is, biedt zij een prachtige hervertelling aan. De warmte van het geloof in Jezus Christus en de gerichtheid op Gods Koninkrijk komen steeds terug.
- C. Stam-van Gent, 'God zelf werd onze vijand', in: R. Borkent, A. Kok, J. Janssen-van den Barg, C. Vuijk, R. Smith & C. Stam-van Gent, *God wil bij mensen wonen* (pp. 168-169) (Utrecht, 2017). Christine Stam weet bekende en minder bekende verhalen voor kinderen van ongeveer negen tot twaalf jaar prachtig te vertellen. Als vanzelf komen uit haar verhalen belangrijke geloofswaarheden naar voren.
- L. Zwoferink, *Kijk en luister, Bijbelverhalen in woord en beeld voor kleine kinderen* (Houten, 2006). In de kinderbijbel *Kijk en luister* van Laura Zwoferink domineert het beeld. De grote illustraties zijn voorzien van korte teksten. Voor peuters en kleuters kan deze combinatie heel goed zijn.

Zingen

Jonge kinderen herkennen de psalmen die ze willen zingen makkelijk aan de plaatjes in *Psalmboek voor jonge kinderen*. Met dit boekje komen ze even makkelijk naar je toe als met een boek vol oud-Hollandse kinderliedjes en het is geschikt om mee te nemen naar de kerk.

- A.C. Jacobsen-Bosma, *Psalmboek voor jonge kinderen* (Apeldoorn, 2015).

Een voorbeeld van een zangbundel met Bijbelliederen die dicht bij de Bijbel blijven en die de relatie met het kind op een natuurlijke manier leggen, is:

- H. Lam en W. ter Burg, *Alles wordt nieuw* (Kampen, 2012).

Ook de drie delen van de volgende zangbundel bieden heel veel Bijbelse kinderliederen:

- *Ook uit de mond der kinderen* (Utrecht, 1999).

Personalia

Margreet van den Berg-van Brenk is getrouwd en moeder van vier kinderen in de leeftijd van 5 tot 16 jaar. Ze schrijft opvoedartikelen voor Terdege. Ze houdt zich bezig met de vraag hoe kerken alle ouders kunnen stimuleren invulling te geven aan de doopbelofte via Geloof in het gezin (www.geloofinhetgezin.nl). In haar plaatselijke gemeente is ze initiator van een project waarbij moeders met een uitleenkoffer vol kinderbijbels, boeken, cd's etc. op de koffie gaan bij een andere moeder.

Dr. Janneke de Jong-Slagman is docent aan de lerarenopleiding Nederlands en de pabo van Driestar educatief. Daarvóór heeft ze o.a. in het basisonderwijs gewerkt en is ze actief geweest in het jeugdwerk. Momenteel is ze mentor bij de tienercatechese. Ze recenseert jeugdboeken en is auteur van o.a. *Kinderkunstenaars. Vier pedagogen en hun jeugdliteratuur*.

Prof. dr. M.J. Kater is predikant in de Christelijke Gereformeerde Kerken en als hoogleraar praktische theologie verbonden aan de Theologische Universiteit Apeldoorn. Hij is getrouwd en heeft samen met zijn vrouw vijf kinderen en vier kleinkinderen. Zijn bijzondere interesse gaat uit naar het overbrengen van de boodschap van Gods Woord in kerk en samenleving via prediking, catechese en de verantwoording van ons geloof in de maatschappij.

Dr. M. Klaassen is predikant van de Hervormde gemeente Arnemuiden. Daarvoor diende hij de gemeenten van Hedel en Sliedrecht. Hij houdt van zijn vrouw, zijn drie dochters en zijn werk en hecht aan die volgorde. Hij publiceert regelmatig over onderwerpen die zijn interesse hebben, zoals de rechtvaardigingsleer, de Rooms-Katholieke Kerk en seksuele ethiek.

Drs. Laurens Snoek is getrouwd en heeft vier kinderen gekregen. Hij studeerde theologie en was twintig jaar godsdienstdocent op het Van Lodensteincollege. Sinds 2015 werkt hij als pedagoog-didacticus op de CHE en leidt docenten godsdienst en levensbeschouwing op. Zijn bijzondere interesse ligt bij de godsdienstige vorming van jongeren. Hij schreef de kinderbijbel *Uw Koninkrijk kome*, boekjes over het waarom van geloven, bidden, Bijbellezende en naar de kerk gaan en een dagboek voor jongeren.

Drs. Eefje van de Werfhorst is docent godsdienst aan de pabo van Driestar educatief. Daarvoor heeft ze gewerkt in het basisonderwijs en het voorgezet onderwijs. Ze is betrokken geweest bij het kinder- en jeugdwerk.

